
Fókuszban

A KÖRNYEZETPSZICHOLÓGIA TÖRTÉNETE*

DÜLL ANDREA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Kísérleti Pszichológiai Tanszék
E-mail: dandi@izabell.elte.hu

A környezetpszichológia első hivatalos szervezete, a ma is működő EDRA (Environmental Design Research Association) 1968-ban jött létre az USA-ban. 1976-ban az Amerikai Pszichológiai Társaság (APA) szekciót hozott létre (Division 34) „Népesség és környezet” (Population and Environment) néven. 1981-ben Európában megalakult az IAPS (International Association for People-Environment Studies). 1969-ben indult az „Environment and Behavior” című környezetpszichológiai folyóirat. A „Population and Environment” (1978-tól) az APA azonos nevű szekciójának folyóirata, amelyben a publikált tanulmányoknak közel a fele környezetpszichológiai témájú. 1981-ben Nagy-Britanniában alapították a szintén máig megjelenő „Journal of Environmental Psychology” című szaklapot. 1973-tól az Annual Review of Psychology is közöl áttekintéseket a környezetpszichológia fejlődéséről (CRAIK, 1973; STOKOLS, 1978; RUSSELL, WARD, 1982; HOLAHAN, 1986; SAEGERT, WINKEL, 1990; STERN, 1992; SUNDSTROM és munkatársai, 1996). Az USA-ban és Európában 1968 óta több neves oktatási intézményben oktatnak környezetpszichológiát (például City University of New York, Clark University, Cornell University, University of California at Irvine, University of Surrey, Guilford).

A környezetpszichológia történetében mérföldkönek tekinthető a Környezetpszichológia kézikönyvének (Handbook of Environmental Psychology, szerk. Daniel Stokols és Irwin Altman) megjelenése 1987-ben. A könyv 2 kötetben, 1654 oldalon áttekintést nyújt a környezetpszichológia témaköréről, nemcsak az Amerikai Egyesült Államokból, hanem Nagy-Britanniából, Svédországból, Hollandiából, Németországból, Franciaországból, Olaszországból, Japánból, Ausztráliából és Latin-Amerikából.

Magyarországon környezetpszichológiai témában összefoglaló művek mostanában kezdenek megjelenni (SÉRA, 1990; DÜLL, 1995, 1996a, 1998; DÜLL, URBÁN, 1997; DÜLL, KOVÁCS, 1998; RÓKUSFALVY, 1997). A környezetpszichológia néhány éve Magyarországon is a pszichológusképzés része az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Debreceni Egyetemen. A Budapesti Műszaki Egyetem

* A tanulmány megírását az OTKA F 20746. sz. pályázata (témavezető: Düll Andrea) és az FKFP 0528/1997. sz. pályázata (témavezető: Bányai Éva, a környezetpszichológiai alprogram vezetője: Düll Andrea) támogatta. A szerző hálás köszönetet mond a folyamatos baráti és pótolhatatlan szakmai támogatásért Daniel Stokolsnak (University of California at Irvine), Irwin Altmannak (The University of Utah, Salt Lake City) és Allan W. Wickernek (The Claremont Graduate School). A szakirodalom beszerzésében nyújtott folyamatos segítségéért köszönettel tartozom Urbán Róbertnek (Eötvös Loránd Tudományegyetem). Köszönöm a tanulmány lektorainak hasznos megjegyzéseit.

Építészmérnöki Kar Doktori és Mesterképzésében, a Villamosmérnöki Kar Orvosbiológiai mérnökképzésében pedig posztgraduális szinten tanulnak a hallgatók környezetpszichológiát. A tudományterülettel kapcsolatos érdeklődés élénkítése indokolja, hogy a jelen tanulmányban áttekintsük a terület kialakulását, pszichológián kívüli és pszichológiai gyökereit, illetve jelenlegi helyzetét.

Kulcsszavak: *környezetpszichológia, ember–környezet viszony*

A FIZIKAI KÖRNYEZET ÉS AZ EMBER VISZONYA A PSZICHOLÓGIÁBAN

A környezetpszichológián kívül a pszichológia sok ága foglalkozik az ember és a környezet kapcsolatával és magával a környezettel is. A környezetet azonban – az „ami körülvesz bennünket” meghatározás látszólagos evidenciája ellenére – nem könnyű definiálni. Egy környezetpszichológiai definíció (MCANDREW, 1993) szerint a környezet összetett, minden érzékszervünket szimultán ingerlő hatásrendszer, amely több lehetséges szempont mentén határozható meg, illetve osztható fel. 1. Tartalom szerint például a környezet lehet épített, természeti vagy társas, 2. az emberek reakciói szerint segítheti vagy gátolhatja a csoportképződést (OXLEY és munkatársai, 1986; WERNER, 1987; SAEGERT, WINKEL, 1990; ALTMAN és munkatársai, 1992), illetve 3. terjedelem szerint létezik mikro- (pl. tanterem), mezo- (pl. iskola) és makrokörnyezet (pl. város). Ez és a hasonló környezetpszichológiai definíciók sok tekintetben hasonlítanak a más pszichológiai szakterületeken használatos környezetterminusokra, néhány vonatkozásban azonban markánsan eltérnek ezektől. Ez utóbbi tekintetben a legfőbb különbségek – a teljesség igénye nélkül – két fő szempontban foglalhatók össze (DÜLL, 1998): az egyik a *környezet természete*, a másik pedig a *környezet–ember viszony*.

A *környezet természetére* vonatkozóan a nem környezetpszichológiai környezetfogalmak egyik jellemzője, hogy a pszichológusok igen gyakran – épp az emberi tényező hangsúlyozása kapcsán – a társas-társadalmi közeget értették/értik „környezet”-en (GEGESI KISS, 1966; VALSINER, 1988; GERMAIN, 1991; WAPNER, 1995; VAN DER PLIGT, 1996). A környezetpszichológia részben éppen e szemlélet kritikájaként jött létre, és elsősorban kezdeti szakaszaiban a fizikai környezet jelentőségét és szerepét hangsúlyozta (PROSHANSKY és munkatársai, 1970a, 1970b; HEIMSTRA, MCFARLING, 1974; BONNES, SECCHIAROLI, 1995). A későbbiekben nagyobb hangsúlyt kapott az a szemlélet, hogy minden fizikai környezet egyben szociális is és fordítva (DUBOS, 1970; ITTELSON és munkatársai, 1974; AIELLO és munkatársai, 1981; FORGAS, 1985; CANTER, 1986; BRIGHAM, 1991; DWYER és munkatársai, 1996). A környezetpszichológia legfiatalabb ága, a szociális ökológia (STOKOLS, 1996a, 1996b, megjelenés alatt) képviseli ezt az álláspontot a legmarkánsabban. A szociális ökológia a környezetek szociofizikai vonatkozásait kutatja, vagyis egyszerre kezeli a környezetek társas és fizikai sajátosságait az emberi viselkedéssel való interakciójukban (DÜLL, 1996b, 1996c, 1998).

A környezet természetét illetően a nem környezetpszichológiai környezetfogalmak másik jellemzője, hogy amennyiben fizikai környezetről van szó, a pszicho-

lógiaiában gyakran pontosan definiált, térben és időben diszkrét eseményt vagy tárgyat értenek az általános értelemben vett „környezet” fogalmán (DÜLL, URBÁN, 1997; DÜLL, 1998). A környezetpszichológusok szerint viszont a környezet térben-időben nem korlátozott, és számtalan elemet tartalmaz, amelyek hatása kumulatív módon definiálja a környezetet – egyébként csak különböző összetettségű ingerekről beszélhetünk (pl. BARKER, 1968; GIBSON, 1979). Ez a holisztikus megközelítés teszi a környezetpszichológiát a kutatás megkülönböztetett területévé (HOLAHAN, 1982a; STOKOLS, 1987; Wapner, 1987).

A *környezet–ember viszony* tekintetében az 1960–70-es évekig a pszichológiában nem volt általános annak közvetlen figyelembe vétele, hogy az emberek élete fizikai környezetben (is) zajlik. A kutatókat és a gyakorlati szakembereket elsősorban a fizikai környezet emberi viselkedésre gyakorolt hatása érdekelte, mégpedig különös tekintettel arra, hogy a különböző fizikai közegek, illetve ezek egyes vonatkozásai (szín, hőmérséklet stb.) hogyan befolyásolják a viselkedés mutatóit, például a feladatteljesítés vagy a munkavégzés hatékonyságát (BELL és munkatársai, 1990; DÜLL, 1997). A pszichológiában tulajdonképpen ma is az a hagyományos szemlélet, miszerint az ember és fizikai környezete kapcsolata úgy határozható meg, hogy a környezet „a viselkedés kontextusa”, vagyis szerepe, hogy a cselekvéseket mintegy mederben tartja: serkent vagy gátol bizonyos viselkedéseket (DÜLL, 1996a, 1998). Ugyanakkor számos leíró pszichológiai koncepcióban használatos a környezetpszichológiai meghatározásokkal rokon környezetfogalom. A kontextus (MAGNUSSON, STATTIN, 1996), a szituáció (PERVIN, 1975, 1976; MAGNUSSON, 1981a, 1981b; FUNDER, OZER, 1983; VAN HECK, 1984), az epizód (FORGAS, 1979, 1981, 1983) vagy az esemény (LICHTENSTEIN, BREWER, 1980; BARON, 1981) fogalmában például gyakran automatikusan „benne foglalják” a fizikai környezetet. A környezetpszichológia viszont ezekkel szemben következetesen és explicit módon tárgyalja a fizikai környezet aktív szerepét a pszichológiai működésekben (BONNES, SECCHIAROLI, 1995).

A KÖRNYEZETPSZICHOLÓGIA KIALAKULÁSÁNAK FONTOSABB ÁLLOMÁSAI

Pszichológián kívüli előzmények

Az 1960–70-es években az USA és a nyugat-európai országok nagyarányú és gyors ütemű fejlődése volt a legáltalánosabb pszichológián kívüli tényező, amely megkívánta és lehetővé tette, hogy a nagy volumenű társadalmi és ökológiai–környezeti problémák megértéséhez a kutatók együtt hívják segítségül a pszichológiát, a földrajztudományt, az építészetet, az antropológiát és az egyéb tudományokat (BELL és munkatársai, 1990; MCANDREW, 1993; BONNES, SECCHIAROLI, 1995; DÜLL, 1998). A fejlődés e tekintetben kétirányú volt: egyrészt az egyes tudományokon belül kialakultak olyan területek, amelyek fő témájuknak az ember–környezet viszonyt tekintették, másrészt ezek a területek előzményként és inspirációként, manapság pedig

interdiszciplináris kapcsolódási lehetőségként is szolgálnak a környezetpszichológia számára.

Építészet és építészetpszichológia

1958-ban Harold Proshansky és William Ittelson kutatócsoportot alapított a New York-i Városi Egyetemen. A csoport célja annak vizsgálata volt, hogy egy *pszichiátriai kórház* téri/építészeti tulajdonságai hogyan befolyásolják a betegek viselkedését (ITTELSON, 1960; PROSHANSKY és munkatársai, 1970c). A rákövetkező 8–10 évben a kutatócsoport kiterjesztette a munkát a fizikai környezet és az emberi viselkedés általános kapcsolatának vizsgálatára (PROSHANSKY és munkatársai, 1970b). 1970-ben publikálták ezt a tágabb megközelítést tükröző első tanulmánykötetüket „Környezetpszichológia: az ember és fizikai környezete” címmel (PROSHANSKY és munkatársai, 1970a). Az épített környezet és a viselkedés kapcsolatáról ugyanebben az időben Kanadában Humphrey Osmond folytatott hasonló szellemű kutatásokat pszichiátriai kórházakban (OSMOND, 1957, 1970; CHERULNIK, 1993a), amelyekben elsősorban a pszichiátriai betegek társas interakciói és a fizikai környezet összefüggését vizsgálta. Osmond javaslatainak elméleti és gyakorlati következményei egyaránt voltak: az USA-ban Robert SOMMER (1969) részben Osmond eredményei nyomán kidolgozta a „humán territorialitás” és a „személyes tér” koncepcióit, valamint Osmond javaslatait figyelembe véve kezdtek pszichiátriai kórházak épülni (IZUMI, 1957, 1970; HUTCHINSON, 1999). Az 1950-es és 1960-as években tehát sokat vizsgált probléma volt, hogy hogyan hozzanak létre olyan pszichiátriai intézményeket, amelyekben a fizikai feltételek is segítik a betegek gyógyulását. A későbbiekben a pszichiátriai létesítményeken túl vizsgálni kezdték az egyetemi kollégiumokat is (BAUM, VALINS, 1977). Úgynevezett „használatba vétel utáni értékelés” módszert (POE, Post-Occupancy Evaluation, BECHTEL, SRIVASTAVA, 1978; ZIMRING, 1990) alkalmazva építészek és pszichológusok közösen vizsgálták meg a kollégiumi épületeket a lakhatóság szempontjából.

Az 1950-es években jelentkezett a pszichológiai szemlélet hatása a *várostervezésben* is. Ez a munka Kevin Lynch és munkatársai (LYNCH, 1960a, 1960b; 1973; LYNCH, RODWIN, 1970; APPELYARD, 1973) kutatásával indult el. Könyvében – amely az építészképzésben sok egyetemen ma is tankönyv – Lynch három nagy USA-beli város (Boston, Jersey City és Los Angeles) urbanisztikai szerkezetét vizsgálja és hasonlítja össze (magyarul l. HOLAHAN, 1982c). Általános érvényű megállapítása – miszerint a várostervezés és -alakítás alapjának a városlakók és -használók fejében élő „városképnek” (image of the city) kell lennie, amely egyszerre alakul a város tudatos elrendezése és az ott folyó mindennapi tapasztalat nyomán – forradalmasította az urbanisztikát. A pszichológia és a várostervezés közötti sokrétű kooperáció mutatkozott meg abban a multidiszciplináris irányultságú építészeti mozgalomban is, amely az 1950-es években indult el az Egyesült Államokban (MOORE, 1987), Nagy-Britanniában (CANTER, DONALD, 1987) és Svédországban (KÜLLER, 1987). A mozgalmat, amely körvonalazódásakor az *építészetpszichológia* nevet kapta, részben a századelő modern mozgalmi inspirálták, részben pedig az

a kényszer, hogy az építészetnek együtt kell működnie a társadalom- és történet-tudományokkal, különösen a pszichológiával (BECHTEL, 1970; LAWRENCE, 1989; LOZANO, 1992; BONNES, SECCHIAROLI, 1995). Az építészetpszichológiai mozgalom kialakulását ugyanis az építészek növekvő elégedetlensége inspirálta az „egocentrikus” építészettel kapcsolatban, amely elsődlegesen az építész esztétikai önmegvalósítási szükségleteinek kielégítésére szolgált: vagyis arra, hogy „személyes emlékműveket” hozzon létre ahelyett, hogy a használók szükségleteit elégítené ki az épületekkel. Más oldalról, a második világháború után a hatalmas mértékű építési és rekonstrukciós feladatok kapcsán az építészeti tudományoknak szembesülniük kellett a társadalom progresszíven növekvő összetettségével, ami fokozódó követelményeket támasztott az épületekkel kapcsolatban. Megjelent például az igény az egyedülálló épületek helyett épületegyüttesek építésére, ami tovább növelte a (sokszor tömegnyi) ismeretlen felhasználó szimbolikus és valós távolságát az építéstől (ZEISEL, 1981). Paradox módon ugyanakkor ezek a hatalmas épületegyüttesek a használatot illetően gyakran specializáltabbak voltak az egyéni épületeknél (HEIMSTRA, MCFARLING, 1974). Mindez azt is tudatosította az építészekben és a velük együttműködő pszichológusokban, hogy a tervezés nem lehet csak szakmai és intuitív folyamat – a pszichológiai és egyéb társadalmi tényezőket minden fázisba be kell kalkulálni¹ (CANTER, 1984, 1990; BONTA, 1988; SIME, 1986; LAWRENCE, 1983, 1995). Egy példa: Nagy-Britanniában a második világháború után hatalmas helyreállítások váltak szükségessé. A rendelkezésre álló források korlátozottsága miatt azonban optimalizálni kellett a tervezést, amiben jelentős szerepet játszott a döntési folyamatok elemzése (CANTER, DONALD, 1987). Az együttműködésben részt vevő pszichológusok számára az volt a fő cél, hogy regisztrálni és mérni tudják a használók épületekre adott reakcióit, tehát az épített környezet használatának értékelő fázisát kívánták aktívabbá tenni a tervezési folyamaton belül. Ezt a törekvést eleinte standard, a tervezésben könnyen használható értékelő eszközök kifejlesztésével akarták megvalósítani. Az 1970-es években azonban az addig végzett munka erőteljes technikai-technológiai orientációját kritizálva kibontakozott az építészetpszichológia új szemlélete (CANTER, 1972; CANTER, LEE, 1974; GROAT, DESPRÉS, 1991; LANG, 1987, 1991), amely a technikai problémák vizsgálata helyett célként a környezeti fizikai változók és az emberek cselekvései, gondolatai és érzései kapcsolatának kutatását tűzte ki maga elé. Ezek a tanulmányok arra is felhívták a figyelmet, hogy a pszichológia nemcsak a tervezésben fontos, hanem a kész épület pszichológiai hatásaival is számolni kell, például egyebek mellett tisztázni kell az épített forma és annak észlelése, illetve az arra adott pszichológiai válasz közötti kapcsolatot. CANTER és LEE (1974) vonatkozó programadó tanulmányukban különösen két kritikai aspektust emelnek ki: 1. a tervezési folyamat összetett-

¹ Ennek az együttműködésnek az egyik legfőbb támogatója Angliában Winston Churchill volt. Híres beszédét (amelyet a háború utáni rekonstrukciók vezérelveként fogadtak el) sokan idézik: „... megformáljuk épületeinket, azok viszont formálnak bennünket (...). [Az épületeknek] elég nagyoknak kell lenniük ahhoz, hogy egyszerre minden használó ott tartózkodhasson, ugyanakkor viszont ne keltsen túlszűfolt benyomást” (HANSARD, 1943, id. BONNES, SECCHIAROLI, 1995, 7). E vezérelv szellemében a brit kormány számos munkát segített és finanszírozott, hogy elmélyítsék a kapcsolatokat az építészek és a társadalomtudósok között.

ségét, vagyis azt, hogy a pszichológiai folyamatok figyelembe vétele nélkül a tervezés inadekvát lesz, és 2. az épületek megvalósulása után szükséges azok funkcionális megfelelésének pszichológiai úton történő meghatározása mind részleteiben, mind összességében. A szerzők szerint a pszichológia három főbb szempontot tud kibontani és részletesen leírni a környezettervezés számára: 1. az emberek *aktivitását*: milyen típusú cselekvések kiviteleződnek, hol és hogyan, és mindezek változása, 2. a *környezeti értékeléseket*: milyen értékhierarchiák léteznek a tervezők és a felhasználók körében, és 3. a *viselkedés-környezet kapcsolat*ot: nem pusztán ismerünk kell az emberek reakcióit az épített környezetre, hanem interaktív szemlélettel fel kell tárni e kapcsolatok mögöttes okait is. A pszichológia eszerint az építészeti tervezésben segíthet: a) a *tervkialakítás* szakaszában: az általános pszichológiai elveket (pl. a térészlelés szabályait) figyelembe kell venniük az építészeknek, b) a *specifikáció* fázisában: a legtöbb fizikai környezeti aspektus és a pszichológiai jelenségek közötti kapcsolatok specifikusan feltárhatók. Ilyen például a környezeti zaj és munkateljesítmény kapcsolata. Végül c) az *értékelés* szakaszában: a létező (vagy feltételezhető) pszichológiai hatások elemzése szükséges annak érdekében, hogy feltárjuk és kijavítsuk a meglévő környezetek nem megfelelő tulajdonságait, és ezt felhasználhassuk a jövőbeli környezetek kialakításakor. Ily módon szolgálhat a pszichológia hídként a konkrét, operatív problémák és az optimális megoldások között, és nemcsak a megszokott esztétikai-vizuális nézőpontból (FITCH, 1965; NASAR, 1992), hanem – tekintetbe véve az épület használóinak szükségleteit és elvárásait – mindenek fölé helyezve az épített környezet ezeknek való funkcionális megfelelését (ZEISEL, 1981). E szemléleti változások eredményeként vizsgálták felül először a terület szakértői az eddig abszolút módon elfogadott determinisztikus nézetet az épített környezet építészeti aspektusai és az emberi viselkedés között (BELL és munkatársai, 1990) és kezdett ennek a helyébe lépni egy *interaktívabb szemlélet az ember és az épített környezete kapcsolatát illetően*. Eszerint az épített terek tervezését a környezetpszichológia két úton befolyásolhatja (LANG, 1987, 1991; GROAT, DEPRÉS, 1991): egyrészt *procedurális* úton, vagyis a tervezés fejlesztése útján – hogyan vonjuk be a használókat a tervezésbe, a döntés és a választás megismerése és ezen ismeretek átültetése a gyakorlatba stb. –, másrészt *szubsztantív* módon, ami a viselkedéskutatók által nyert „hasznos adatok” – pl. a fény hatása a viselkedésre stb. – közvetlen felhasználását jelenti a tervezésben.

A földrajztudomány és a humán geográfia

A környezetpszichológia kialakulására egyéb pszichológián kívüli területek is erősen hatottak. Ezek a tudományok inkább a fizikai-földrajzi környezet iránt érdeklődtek erőteljesen, erős ökológiai-naturalisztikus beállítottsággal. A fizikai-természeti folyamatoktól elválaszthatatlannak tekintették az ún. „humán” vagy „antropikus” tényezőt. Ennek a szemléletnek meglehetősen régi gyökerei vannak (pl. TELEKI, 1917/1996). Például a 18. század élettanára támaszkodva „A törvények szelleme” című könyvében (1748, id. PENNEBAKER és munkatársai, 1996) már Montesquieu ír arról, hogy egy ország éghajlata meghatározza lakói jellemét és

társas kapcsolataikat.² A modern kutatások azonban mindig rávilágítanak arra, ami a földrajzi tényezők és a viselkedés összekapcsolásának fő nehézsége: a legtöbb esetben ugyanis az éghajlati, történelmi, kulturális, gazdasági és politikai különbségek együtt jelentkeznek egy országon belül (PENNEBAKER és munkatársai, 1996; BELL és munkatársai, 1990; ANDERSON, C. A., ANDERSON, K. B., 1996). A legnehezebb feladat éppen e tényezők szétválasztása, annak érdekében, hogy azután megértsük bonyolult kölcsönhatásaikat. A kutatások azonban ígéretesek és arra is rámutatnak, hogy érdemes több figyelmet fordítani a földrajzi értelemben vett környezeti tényezőkre a pszichológiai és a társas/társadalmi folyamatok megértésében általában (PENNEBAKER és munkatársai, 1996), illetve speciális területeken (pl. feminista földrajz, TÍMÁR, 1993).

Az érdeklődés, amely a fizikai-természeti környezet aspektusait összefüggésbe kívánja hozni a viselkedéssel, igazából a XX. század 1940-es éveiben öltött tudományos alakot a *humán geográfia*, azaz a társadalomföldrajz (CSÉFALVAY, 1994) formájában. Ezt megelőzték a század első felében a Berkeley-iskola *kulturális geográfiai* elképzelései. Carl SAUER (1925, id. BONNES és SECCHIAROLI, 1995), az iskola alapítója körvonalazta először, hogy a földrajzi területek morfológiájának tanulmányozásakor figyelembe kell venni az adott terület lakóit jellemző társas és kulturális tulajdonságokat, mint a táj fizikai jellegzetességeinek hosszú távú meghatározóit. Sauer tehát lényegében felismerte a szociokulturális tényezőknek a humán téri viselkedésre, és ezen keresztül a földrajzi terület geográfiai konfigurációjára gyakorolt irányító szerepét. A kulturális geográfiára építő társadalomföldrajz eredeti célja a pszichológiai és a földrajzi tényezők összekapcsolása volt. Az amerikai geográfus Wright az új földrajzi tudományterület elnevezésére a „geozófia” nevet javasolta, mivel szerinte azokat az elképzeléseket („az emberek fejében és szívében létező világokat”, az ún. „terrae incognitae”-t) kell vizsgálni, amelyekkel az emberek a földrajzi környezetekről rendelkeznek (BONNES, SECCHIAROLI, 1995).

A humán geográfia mellett egy másik új pszichológiai-földrajzi terület is körvonalazódott: a *viselkedési geográfia* (behavioral geography, GOLD, 1980) vagy *perceptuális geográfia* (perceptual geography, DOWNS, MEYER, 1978). Ez a tudományterület a környezet észlelésének/értékelésének problematikáját rendszerezetten tárgyalja, időnként erős fenomenológiai orientációval (TUAN, 1974; SEAMON, 1979; BUTTIMER, SEAMON, 1980; I. DÜLL, 1996a). Ez a fajta geográfia összetettebben kezeli az ember–környezet viszonyokat, mint a hagyományos földrajztudomány. Alapvető felismerésük ugyanis, hogy az ember formálja a környezetet, és ugyanakkor válaszol is arra, vagyis az ember és környezete dinamikusan együttváltoznak. Az embert motivált társas lénynek tekintik, akinek döntéseit és cselekedeteit a térről való ismeretei közvetítik. A viselkedés szerintük a téri megismerés fejlődésén alapul, függ a téri kogníció természetétől és a kogníció és a viselkedés közötti kapcsolatoktól (GOLD, 1980). Annak ellenére, hogy képviselőik (pl. GOLD, 1980) szerint ez a tudományterület már túl van fejlődésének kezdeti nehézségein,

² Érdekes, hogy modern kutatási adatok részben alátámasztják Montesquieu hipotézisét: a melegebb területeken például számos országban viszonylag magasabb bűnözési arányt mutatnak ki, mint a hűvösebb régiókban (CARLSMITH, ANDERSON, 1979; TAYLOR, 1987).

pszichológusként olvasva ezt a szakirodalmat, a sok földrajzi terminológia ellenére mégis inkább pszichológiai és kevésbé földrajznak tekinthető ez a szakterület. Úgy tűnik, hogy inkább az akadémiai besorolás miatt nevezi magát geográfának, és nem annyira a diszciplináris kontextus miatt (vö. BONNES, SECCHIAROLI, 1995). Az ezzel kapcsolatos kritikai megjegyzések két fő pontban összegezhetők: 1. a vizsgált problémák és a kutatásukban alkalmazott módszerek egyaránt a környezetpszichológia felé viszik ezt a területet, mivel az egyéni, illetve a kollektív pszichológiai folyamatok szintjén reprezentált/észlelt vagy a „cselekvésben érintett” (acted) térrel foglalkozik, és csak indirekt módon a fizikai-földrajzi térrel (pl. GÄRLING, GOLLEDGE, 1993a; GOLLEDGE, 1993). 2. Ugyanakkor a pszichológiai problémákat vizsgáló földrajzos gyakran kerül szembe a kompetenciáján túlmutató pszichológiai problémákkal, ami miatt a megközelítésben és a megoldásokban is gyakori a túlegyszerűsítés (GÄRLING, GOLLEDGE, 1993b). A területen találunk tehát bizonyos implicit öndefiniálási nehézséget, ami abban nyilvánul meg, hogy a kutatók pszichológiai problémákkal foglalkoznak, miközben programjukban földrajzi, nem pszichológiai perspektívát rajzolnak fel.

Ökológia és környezeti problémák

A biológiában már a század elején megjelentek azok az elemzések, amelyek ökológiai szemléletűek voltak abban az értelemben, hogy a növényi és állati csoportosulások kölcsönös függését³ hangsúlyozták. A viselkedéses alkalmazkodást a bioökológusok nem az egyedek, hanem aggregátumok/csoportok szintjén, a környezeti kényszerekre adott csoportos, kollektív válaszként elemezték. Az egyéni viselkedést sokkal inkább tekintették egy specializált funkció tükröződésének egy nagyobb struktúrán, például a fajon belül. A sikeres adaptáció egyértelmű kritériuma a faj túlélése volt, ami szerintük a faj belső differenciáltságának és összetettségének ismeretében megjósolható. A faj túlélését egyébként egyaránt tanulmányozták genetikai és társas szerveződési szempontból. A gének szerepét abban látták, hogy a faj tagjai túlélési képességeinek felső határát adják (pl. DOBZHANSKY, 1951, id. STOKOLS, 1977). A társas szerveződés szempontjából viszont a fajok egyedei

³ Köztudott, hogy az ökológia mint új szemlélet megalapozása Haeckel német biológus munkásságához köthető, aki tulajdonképpen a darwinizmus továbbfejlesztéseként azt javasolta, hogy az élő szervezeteket ne környezetükből kiszakítva, hanem azzal szerves kapcsolatukban egy új, önálló tudomány, az ökológia vizsgálja. A korai bioökológusok a környezeti elemzés alapegységének olyan térileg lehatárolt területeket tekintettek, amit biotikus (növényi és állati egyedek, fajok) és abiotikus (klimatikus és topografikus) elemek egyaránt alkotnak. Az ökoszisztéma fogalma később vezetődött be a fenti elemek inherens kölcsönös függésének és azoknak a dinamikus folyamatoknak a leírására, amelyek segítségével a növények és az állatok túlélése a környezeti kényszerekhez való folyamatos alkalmazkodáson keresztül megvalósul. Hogy ezek a gondolatok szemléletükben és terminológiájukban is mennyire Darwin munkáiban gyökereznek, annak bizonyítására csak egyetlen példa: Darwin „A fajok eredete” c. könyvében a környezeti kényszereknek – amelyekkel az összes növény- és állatfaj szembesül – négy osztályát tárgyalja: 1. korlátozott táplálékforrások, 2. ragadozók általi fenyegetettség, 3. kártékony földrajzi változások és 4. betegségek. Az alkalmazkodás a viselkedés szintjén az ezekkel való megküzdést jelenti.

közötti munkamegosztást, a territorialitást és a dominancia-hierarchiák fejlettségét hangsúlyozták (WYNNE-EDWARDS, 1962, id. STOKOLS, 1977).

A *bioökológia* mind fogalmi-elméleti, mind módszertani szempontból fontos hozzájárulásokat tett a környezet és a viselkedés tanulmányozásához. Elméleti szinten elsősorban a környezet és a viselkedés újfajta meghatározására kell gondolni: a környezet eszerint fizikai és biológiai összetevők dinamikusan szervezett rendszere. A viselkedést pedig úgy kezelték, mint az összetett környezeti tényezőkhöz való kollektív alkalmazkodás eszközét, amelynek megnyilvánulásai a specifikus biológiai és társas szerveződési folyamatok adaptív mechanizmusainak tekinthetők (WILLEMS, 1977). Módszertanilag a viselkedés longitudinális és naturalisztikus tanulmányozását hangsúlyozták: eszerint csakis az állatok természetes közegükben való kiterjedt megfigyelése nyomán érthetjük meg az egyed és a csoport viselkedésének funkcionális aspektusait (STOKOLS, 1977).

Az ökológiai szemlélet biológiában való térnyerése mellett a 1960-as években szerte a világban nyilvánvalóvá váltak a *globális környezeti problémák*, például a túlnépesedés és a nagyváros problémái (SIMMEL, 1903; WIRTH, 1938; MILGRAM, 1970), a környezetrombolás és -szennyezés (pl. CARSON, 1962; PROSHANSKY, O'HANLON, 1977; NÁDAI, 1992; GARDNER, STEIN, 1996). Gyakorlatilag ugyanekkor ébredt fel a viselkedéstudományok területén az ökológiai szemléletű problémamegoldó tudományos érdeklődés e kérdések iránt, amely részben laboratóriumi körülmények között, részben pedig a terepen keresett választ ezekre a kérdésekre. Előbbire példa CALHOUN (1962) kutatása a populációsűrűség patkányokra gyakorolt hatásáról, utóbbira a városi környezet kognitív reprezentációját feltáró terepvizsgálatok (pl. LYNCH, 1960a, 1960b; DOWNS, STEA, 1973) vagy a téri viselkedés különböző vonatkozásainak leírása (HALL, 1966; SOMMER, 1969; ALTMAN, 1975).

A társadalomtudományokon⁴ belül a szociológiában (DUNLAP, CATTON, 1979; BUTTEL, 1987) és pszichológiában (DEMICK, WAPNER, 1990; STERN, 1992) is megjelentek tehát szisztematikus próbálkozások környezeti egységek (pl. városok, környék) vizsgálatára különböző szintű viselkedésekhez (pl. környezetszennyezés) kapcsolódva. Ezek a kutatások kimondva vagy kimondatlanul az ökológiai szemléletbe illeszkedtek, két szempontból is: 1. a moláris környezet (lásd később) viselkedéses relevanciáját és 2. a viselkedés adaptív természetét és túlélési értékét hangsúlyozták. Ebből a szempontból a környezet az összes külső erőt jelenti, amelyekre a szervezetek aktuálisan vagy potenciálisan fogékonyak/válaszolók, míg a viselkedést azon válaszokként határozhatjuk meg, amelyeket a szervezetek együttes túlélésük érdekében produkálnak a környezeti változásokkal találkozáskor (STOKOLS, 1977).

A bioökológiai megfontolások tehát fontos szerepet kaptak a szociológiában, el-

⁴ HEGEDŰS (1983) idézi Lüscher-t, aki szerint az ökológia fogalma társadalomtudományi szempontból a görög „oikos”, azaz ház fogalmából vezethető le, ami a lakáson kívül jelenti a benne és körülötte szerveződő háztartást is, és a házat körülvevő természetes és mesterséges környezetet is, sőt azt is, ahogyan a család szerveződik és hogy milyen a kapcsolatrendszer a szűkebb és bővebb társas környezettel. Eszerint az ökológia – a biológiai irányultságon túl – bizonyos társadalomtudományi szocializációs szemléletként is értelmezhető.

sősorban a *városshociológia* Chicagói iskolájában (pl. MCKENZIE, 1925; PARK, BURGESS, 1921, 1925 – mindet id. SZELÉNYI, 1973a), ahol a kezdeti próbálkozások az emberi ökológia megértő modelljének kifejlesztésére irányultak, elsősorban az emberi csoportviselkedés szempontjából. Az elemzések központjában a humán ökoszisztéma állt, amelyet elsősorban a várossal és az azt körülvevő mezőgazdasági területekkel azonosítottak (STOKOLS, 1977). Az emberi közösségekre a bioökológia alapelveit alkalmazták: például BURGESS (1968) a század eleji Chicago téri struktúrájának vizsgálata alapján feltételezte, hogy az emberi közösségek téri formája és társas szerkezete időben egyre összetettebbé és differenciáltabbá válik. A szervezettség legmagasabb szintjét elérő csoportok sikeresebbek lesznek, és magasabb dominanciapozíciót foglalnak el a hierarchiában közvetlen földrajzi régiójukban, mint az alacsonyabb fejlettségi szinteken állók (HOYT, 1964). Az emberi környezeti alkalmazkodás elsődleges mutatójának tehát a város téri-gazdasági szervezettségét tekintették (SZELÉNYI, 1973a). Eszerint ahogy a gazdasági feltételek a technológiai és a munkamegosztási folyamatokon keresztül javulnak, úgy nő az emberek és a források beáramlása a közösségbe. Ugyanakkor a politikai vagy földrajzi nehézségek okozta gazdasági báziscsökkenés az emberek és a források kiáramlását eredményezi. Így a közösség dominanciája és további túlélési potenciálja mérhető a belépő és a kilépő humán és gazdasági források arányával (STOKOLS, 1977). A közösség szintjén zajló sikeres adaptáció viszont számos társas, pszichológiai és egészséggel kapcsolatos költséget teremt. Ezért a korai korrelációs vizsgálatok sokat foglalkoztak a közösségen belül a gazdasági források elosztásának következményeként létrejövő, ki- és beáramlással kapcsolatos stressz- és patológiaeloszlással (pl. GANS, 1957). Az eredmények szerint az érzelmi és fizikai megbetegedések előfordulása a városközpontok „átmeneti zónáiban” (BURGESS, 1968; REX, 1968) volt a legnagyobb, ahol a közösség legújabb és leginkább ideiglenes tagjai laktak. Ezek az eredmények azonban nem voltak teljesen egyértelműen értelmezhetőek, így a szociológus és pszichológus kutatók a gazdasági ciklusok és közösségi stressz közötti kapcsolatok megfelelőbb feltárására kénytelenek voltak adekvátabb statisztikai eljárásokat és kvázi-experimentális vizsgálatokat kialakítani (KRUPAT, 1985; BONNES és munkatársai, 1990; SZELÉNYI, 1990; CSANÁDI, LADÁNYI, 1992; LEWIS, BOOTH, 1994; MARSELLA, 1998).

Az ökológiai-környezeti szemléletet egyébként világszerte formálisan is erősíteni kívánta az 1971-ben megalapított UNESCO MAB⁵ (Man and Biosphere Programme), amely újító kezdeményezés. Programként jelölte meg az ökológiai-környezeti problémák megoldására való együttműködést mind nemzeti, mind nemzetközi szinten, elsősorban az ENSZ és a UNESCO segítségével. A program hangsúlyozza az „emberi tényező” központi szerepét az ökológiai-természeti fo-

⁵ A program egy specifikus politikai-kulturális ajánlás, amelynek implikációi vannak mind a tudomány, mind a politikai döntéshozatal folyamataira: „az ember-környezet kölcsönhatásai alkalmazott kutatásának nemzetközi programja; a természeti forrásokat kezelő döntéshozók számára szükséges tudományos tudás forrása” (UNESCO MAB 1988, id. BONNES, SECCHIAROLI, 1995, 14). A módszerekre vonatkozóan a program azt ajánlja, hogy a problémákkal integrált módszerekkel kell foglalkozni: „természet- és társadalomtudósok, tervezők, irányítók és a helyi közösségek együttes erőfeszítése szükséges”.

lyamatokban. Az „ember és bioszféra” elnevezés egyúttal szimbolikus is: az ember, amely egyszerre biológiai és kulturális lény, a bioökológiai folyamatok központi alkotóelemeként kiemelkedően aktív, szándékos, és tudatos alakítója a bioszférában megjelenő fizikai-biológiai jelenségeknek. A program elsődlegesen integrációt javasol a fizikai-természeti környezeti tudományok (biológiai és fizikai-kémiai tudományok) és az embertudományok (pszichológia, antropológia, szociológia stb.) között. Így míg a vizsgálatok hagyományosan megjelölt tárgya az ökoszisztéma vagy bioökológiai rendszer volt, az újabb megközelítés szerint ez az „emberi-használati rendszer” (human-use system), ami annyiban tér el az előzótól, hogy központi szerepet tulajdonítanak benne a pszichológiai-környezeti folyamatoknak. Az emberi használati rendszerek három dimenzió mentén jellemezhetők (BONNES, SECCHIAROLI, 1995): 1–2. téri és idői dimenzió: fizikai-biológiai aspektusok, a rendszer relatív „biotikus” és „abiotikus” tényezői és ezek idői viszonyai, 3. környezeti percepció dimenzió: ez a specifikusan emberi összetevő, amely a rendszert pszichoszociális jellegűvé definiálja; a humán „erőket”, észleléseket, értékeléseket, akciókat jelenti.⁶

Az első következetes próbálkozás az ökológiai szemléletnek a pszichológiába való integrálására Roger BARKER (1961, 1968, 1987) nevéhez fűződik. A barkeri ökológiai pszichológiát alább részletesen tárgyalom.

PSZICHOLÓGIAI ELŐZMÉNYEK

A behaviorizmus és kritikája

A behaviorizmus, amely módszertanilag a viselkedés-környezet kapcsolat objektív megfigyelését javasolta az önmegfigyelés helyettesítésére, radikális fellépést jelentett az emberi elme introspektív elemzésére építő, hagyományos kísérleti pszichológiai mentalizmus ellen. Ez azt jelentette, hogy a viselkedés környezeti előzményeinek hangsúlyozása mellett háttérbe szorultak a mentális folyamatok. A behaviorista értelmezés szerint a környezet nem más, mint ingerek adott, ismert és pontosan körülírt, bonyolult készlete, amely az egyedhez képest külső eseményeket jelent. Ezek az ingerek közvetlenül váltják ki vagy változtatják meg a viselkedést, amit inger-válasz terminusokban lehet leírni (KARDOS, 1970). A pszichológus feladata annak objektív vizsgálata, hogy a szervezet hogyan reagál az ingerre.⁷

⁶ Látható, hogy a „környezeti percepció” terminus itt nagyon széles értelemben használatos: a „szociális percepció” (pl. ASCH, 1952) összekapcsolódik a viselkedési földrajz által használt percepció fogalommal. Így a terminus gyakorlatilag lefedi az összes pszicho-szociális jelenséget – ideértve mind a kognitív, mind az affektív folyamatokat (amelyek a környezet reprezentációjának kialakításában jelen vannak), mind egyéni (pszichológiai), mind kollektív (szocio-kulturális) szinten. A fogalmi zavart talán az szüntetné meg, ha a percepció kifejezés helyett a *reprezentáció* terminus kerülne bevezetésre. A kérdésről lásd részletesen BONNES és SECCHIAROLI (1995).

⁷ „Ingernek nevezünk bármely tárgyat az általános környezetben, vagy (...) bárminemű változást magukban a szövetekben (...). Válasznak nevezzük mindazt, amit az állat tesz – így a fény felé való elfordulást, ugrást hangra és magasabban szervezett tevékenységeket, mint egy felhőkarcoló építése, tervek kialakítása, gyermeknemzés, könyvírás és hasonlók” (WATSON, 1930, 13).

Az ortodox behaviorista tehát foglalkozott a tárgyi környezettel, azonban molekuláris szemlélettel: annak csak bizonyos kiemelkedő ingereinek hatását vizsgálta az egyénekre (PROSHANSKY és munkatársai, 1970d).

Számos poszt-watsoniánus behaviorista (pl. Tolman vagy Bandura) azonban amellett érvelt, hogy az inger-válasz kapcsolat nem jósolható be pontosan közbülső kognitív folyamatok nélkül. Az általuk kifejlesztett modellek szerint a környezet funkcionális fontosságát és hatását a viselkedésre nagymértékben a mentális folyamatok közvetítik, amelyeken keresztül az egyének megkonstruálják az adott környezet potenciális megerősítőit. A neobehaviorista TOLMAN (1948) például a közbülső változó, illetve a kognitív térkép⁸ fogalmainak bevezetésével egyúttal megnyitott egy olyan kutatási területet, amely a mai környezetpszichológiának is egyik alapvető témája: a környezeti észlelés és megismerés kutatását (pl. DOWNS, STEA, 1973; COHEN, 1985; HOLAHAN, 1986bc; SÉRA és munkatársai, 1993). Tolman szemlélete a klasszikus behaviorizmussal szemben előrevetíti a moláris, a nagyobb, funkcionálisan egységet alkotó viselkedések vizsgálatát az állati tanulás során, összefüggésben az egész környezetről kialakított, egységes mentális reprezentációkkal (PLÉH, 1992). Így az emberi tanulás ortodox inger-válasz nézeteit olyan elméleti álláspontok követték, amelyek egyenlően hangsúlyozták a viselkedés személyi és környezeti meghatározóit.

A klasszikus behaviorista pszichológia tehát úgy határozta meg magát, mint a környezeti ingerek és a viselkedés mintázatai közötti törvényszerű kapcsolatok kutatása. Nem meglepő, hogy az ebből a szemléletből az 1970-es években kiemelkedő új terület, a „környezet- és viselkedéskutatás”, vagyis a környezetpszichológia a pszichológus kutatók számos kérdésével találkozott. Kialakulásának időszakában az új területet nem lehetett kuhni értelemben saját jogán paradigmaként meghatározni, mivel számos elméletét (mondhatni, elméleteinek többségét) és kutatási stratégiáit is más viselkedés- és környezettudományoktól kölcsönözte (STOKOLS, 1977). Ugyanerre mutatott képviselőinek rendkívül heterogén érdeklődése is (lásd alább).

*Ember–környezet kapcsolat:
minimalista, instrumentalista és spirituális nézetek*

STOKOLS (1990) szerint az ember–környezet kapcsolat pszichológiai megközelítései három típusba sorolhatók: a környezeti determinizmust erősen hangsúlyozó behaviorista szemléletet mintegy ellenpontosította a pszichológiát az 1960-as években jellemző *1. minimalista* nézet, amely szerint a környezetet használók viselkedésére a környezetnek vagy egyáltalán nincs releváns hatása, vagy ez a hatás elhanyagolható. Ez a szemlélet az 1960-as évekig általánosan elfogadott nézetnek számított, valószínűleg implicit módon, vagyis anélkül, hogy a kutatók többsége komolyan

⁸ A kognitív térkép témája szorosan összekapcsolja a környezetpszichológiát és a geográfiát (DOWNS, STEA, 1973; GÄRLING és munkatársai, 1991), illetve az építészeti tervezést (pl. LYNCH, 1960a, 1960b, 1973).

átgondolta volna ezt. PROSHANSKY és munkatársai (1970b) a fizikai környezet akkori ignorálását azzal magyarázzák, hogy az 1960-as évekig a technológiai fejlődés olyan rohamos volt és olyan ellenállhatatlannak tűnt, hogy az embernek a környezete feletti bármilyen mérvű és minőségű kontrollja elképzelhetőnek látszott. Eszerint elvileg bármilyen emberi szükségletnek megfelelő tárgyi környezet megteremthető, ellenőrizhető és bejósolható. Ebből következik, hogy az egyetlen vizsgálatra méltó változó a társas környezet, amely így egyedüli oka az egyén viselkedésváltozásának. Az ilyenfajta nézeteket jelentős kihívás elé állították az 1960–70-es évek korábban már említett globális környezeti dilemmái, amelyek erőteljesen bizonyították a fizikai környezet nagyon is valóságos hatását a viselkedésre. A rákövetkező két évtizedben ennek következményeként rohamos fejlődésnek indult a környezet–ember viszony 2. *instrumentalista* megközelítése, amely a környezetet fontos eszköznek tekinti bizonyos viselkedési, illetve gazdasági célok eléréséhez. Fontos inspirálója volt ennek a nézetnek a modern mozgalom az építészetben (pl. LE CORBUSIER, 1968) és a formatervezésben (pl. READ, 1953). E nézetek szerint a környezet minősége annál jobb, minél inkább képes elősegíteni nemcsak a viselkedési és a gazdasági hatékonyságot, hanem a használók kényelem- és biztonságérzését, pszichológiai jóllétét. Ebben fontos tényező volt a korábban már tárgyalt újraéledő érdeklődés az építészetpszichológia iránt a második világháború utáni újjáépítési hullám nyomán. Ennek szellemében a kutatók olyan kvantitatív standard (környezet)pszichológiai módszereket dolgoztak ki, amelyek érvényes és megbízható adatok szerzését segítik elő a környezet–ember viszony kutatásában (ZEISEL, 1981; BECHTEL és munkatársai, 1990). Körülbelül *ebben a szellemben született meg a környezetpszichológia az 1970-es években* (PROSHANSKY és munkatársai, 1970a). A környezetpszichológiát létrejöttétől kezdve jellemzi a *problémaérzékenység*, amely nemcsak a globális környezeti kérdésekre vonatkozik, hanem a kisebb volumenű, de szintén fontos egyéb környezeti kérdésekre, például a lakótelepek problémáira is (DÜLL, 1995a, 1995b). Más oldalról viszont a környezetpszichológia létrejöttét az is inspirálta, hogy az addig a (társas) környezet kérdéseivel hatékonyan foglalkozó laboratóriumi szociálpszichológia nem tudott mit kezdeni a fent említett „makrokörnyezeti” problémákkal (STOKOLS, 1977, 1978). A környezetpszichológia felvállalta, hogy ha a valós környezetekben fellépő valós problémákat, illetve jelenségeket kívánjuk kutatni, akkor ki kell lépni a laboratóriumi keretek közül (PROSHANSKY, 1981), mert például a városi vagy a lakótelepi környezetek hatásai csak a maguk természetes kontextusában tanulmányozhatók. Ezen túl BRONFENBRENNER (1977) szerint a környezetkutatási módszereknek meg kell őrizniük a tanulmányozott környezetek természetes integritását, és el kell kerülniük a művi elemek bevezetését, amelyek eltorzíthatnák a környezet jelentését a használók számára. Ezért a környezetpszichológusok a mai napig is elsősorban azokban a témákban (pl. zsúfoltság, ambiens környezet) végeznek kísérleteket, ahol ennek feltételei teljesen adottak, például a változók kontrollálhatók és számuk a jelenség egészének sérülése nélkül korlátozható (PROSHANSKY, 1981; HOLAHAN, 1982a; BELL és munkatársai, 1990). A környezetpszichológiai laboratóriumi adatok magyarázatakor azonban tudatában kell lennünk a környezet–viselkedés kapcsolat holisztikus természetének és egyúttal éppen olyan szigorúnak kell

lennünk a különböző eredmények szintézisének megalkotásakor, mint a hagyományos pszichológiai elemző eljárások esetében (ALTMAN, 1975; BECHTEL és munkatársai, 1990; BECHTEL, 1996).

Visszatérve STOKOLS (1990) tanulmányára, a legutóbbi években formálódott meg az ember–környezet viszony (3) *spirituális* nézete, amely szerint a szociofizikai környezetet – azon túl, hogy a mindennapi élet megnyilvánulásait segítő közegnek tekintjük – olyan kontextusként kell kezelni, amelyek az emberi élet szimbolikus és affektív minőségeinek alakításában is szerepet játszanak. Ebben a szellemben a fizikai környezeteket egészen addig földrajzi *térnek* (space) tekintjük, amíg az emberi használat során nem nyernek valamiféle pszichológiai jelentést (l. erről DÜLL, 1995a, 1996a, 1998; DÜLL, URBÁN, 1997, megjelenés alatt). A pszichológiailag és/vagy szociokulturálisan jelentésteli terek *helyekké* (place) válnak (CANTER, 1977, 1984, 1988, 1990, 1991), és kitüntetett szerepük lesz az egyének vagy csoportok életében (STOKOLS, 1981). Ez a megközelítés a helyek jelentésének idioszinkretikus megismerését és az ebben használatos kvalitatív módszereket (pl. PATTON, 1990) használja előszeretettel.

Az ember–környezet viszony más értelmezései: a vonás-, az interakcionista, a holisztikus és a tranzakcionista perspektíva

ALTMAN és ROGOFF (1987) más szempontból tárgyalja a pszichológiai jelenségek négyféle, tulajdonképpen egymásra épülő filozófiai-pszichológiai megközelítését: (1) a *vonás-megközelítés* szerint a pszichológiai elemzés egysége a személy viszonylag stabil pszichológiai tulajdonságai (pl. introverzió-extraverzió). A személyben bekövetkező esetleges változások általában előre meghatározott folyamatok – pl. adott fejlődési fázis elérése – által következnek be. A személy változásának forrása tehát belső, a környezettől gyakorlatilag független. Ez az irány egyetemes pszichológiai törvényeket keres, és a különböző pszichológiai vonások manifesztációit kutatva általános bejósolásokat tesz a viselkedésre vonatkozóan. Ebben az elemzésben a környezet tehát gyakorlatilag irreleváns. A vonás-elképzelésekkel való növekvő elégedetlenséget azonban többen is (pl. MURRAY, 1938; MISCHEL, 1973) megfogalmazták. Eszerint pusztán a személyiségvonások ismeretében az emberi viselkedés helyzetről helyzetre nem jósolható be, és ahhoz, hogy ezek a viselkedésbeli rendszerességek megjósolhatóak legyenek, ismernünk kell a környezetek funkcionális tulajdonságait is.

Legalább három nagy elméleti fejlődési irány tartozik az (2) *interakcionista* perspektíva körébe. Ez a személyi és környezeti faktorok pszichológiai kölcsönhatását hangsúlyozó nézetek csoportja. Ide sorolható a korábban tárgyalt behaviorizmus, a mezőelméletek az észlelés- és a szociálpszichológián belül és a személyiség helyzetorientált viselkedésmagyarázatai (MURRAY, 1938; BOWERS, 1973; PERVIN, 1975; ENDLER, MAGNUSSON, 1976). Az interakciós megközelítés ALTMAN és ROGOFF (1987) szerint tulajdonképpen ugyancsak az egyénre összpontosít, azonban az esetlegesen bekövetkező változást az egyének közötti vagy az egyén és környezete közötti interakcióra vezeti vissza. A kölcsönhatás hátterében az elképzelések gyakran feltéte-

leznek mögöttes szabályozó folyamatokat (pl. homeosztázis). Altman és Rogoff hasonlata szerint a biliárdgolyók működnek így: minden egyes golyó egymástól függetlenül létezik, és független tulajdonságokkal bír. A golyók között ütközéskor interakció lép fel, amikor is megváltozik a kölcsönhatásba lépettek helyzete az asztalon. Az interakcionista kutatások elsődleges tárgya a hatóelemek („biliárdgolyók”) kapcsolata és kölcsönhatásuk törvényszerűségei, valamint a kapcsolat következményeinek bejósolása és kontrollálása.

(3) Az ún. *organizmikus vagy holisztikus* megközelítés (például Heider egyensúly-elmélete, a Haley-féle csalárendszer-elmélet, Piaget kognitív fejlődéselmélete, MAGNUSSON és STATTIN, 1996, személy-kontextus elmélete, vagy a környezetpszichológiában a környezet–egyén összeállítás koncepciók: ALEXANDER, 1970; KAPLAN, 1983; MICHELSON, 1987; DÜLL, 1995a, 1998) szintén az egyén és a környezet interakciójából indul ki, de – egyfajta alaklélektani és rendszerszemléleti indíttatásból – az egyén és a környezet mint elkülönült entitások kapcsolatba kerülésével létrejövő holisztikus „egészre” összpontosít. Eszerint a személyek a környezettel való kapcsolatba lépéskor „ember–környezet rendszert” alkotnak, amely rendszer saját stabilitásának (ideális állapot) fenntartására törekszik. A kutatás legfőbb célja az „egész” (a rendszer) létrejötte törvényszerűségeinek feltárása, a rendszerek és alrendszereik működési elveinek leírása és megértése.

Végül, de nem utolsósorban (4) a *tranzakcionális* megközelítéshez sorolható többek között Gibson észleléselmélete, Lewin mezőelmélete, a környezetpszichológiában Barker viselkedési környezet elmélete (ezt a három elméletet lásd alább részletesebben), Vigotszkij fejlődéselmélete, vagy STOKOLS (1981, 1987, 1988) kontextuális elmélete. A tranzakcionális megközelítés alapjai szintén a holisztikus entitások, vagyis ember–környezet rendszerek. E rendszerek létrejötte és önfenntartása mögött azonban az elképzelés szerint nem elkülönült, interakcióba lépő tényezők állnak, hanem a rendszerben az embert és a környezetet egymástól el nem választható, egymást kölcsönösen definiáló, azaz tranzakcióban álló aspektusoknak kell tekinteni (lásd DÜLL, 1998). A tranzakciók sarkalatos dimenziója az idő, vagyis az állandóság és a változás a rendszer inherens tulajdonsága. Ezek a folyamatok azonban nem előre meghatározottak, hanem egyaránt következnek a rendszer aktuális állapotából, előtörténetéből, az aspektusok jellemzőiből stb. Az ilyen szellemű kutatás célja a rendszer aktuális állapotának részletes leírásán túl a változás–stabilitás mintázatának feltárása a bekövetkező események kontextusában (STOKOLS, SHUEMAKER, 1981; CLITHEROE és munkatársai, 1998).

A pszichológián belül is megformálódtak tehát olyan elméletek,⁹ amelyekre az 1970-es években kialakuló környezetpszichológia támaszkodott. Ezek közül leginkább mérföldkőnek tekinthetők 1. az alaklélektan percepciókutatásai, 2. Lewin pszichológiai ökológiája, 3. Brunswik valószínűségi elmélete, 4. Gibson és 5. Barker ökológiai pszichológiája.

⁹ Magyar nyelvű összefoglaló olvasható: HOLAHAN (1982a). Ebben a tanulmányban természetesen nem tárgyalható minden pszichológiai elmélet, amely – ha másként nem is – legalább kritikai szempontból előzménye a környezetpszichológiának.

AZ ALAKLÉLEKTAN

A pszichológia történetében a legkorábbi nézetrendszer, amely a környezetpszichológia egyik közvetlen előzményének tekinthető, az alaklélektan. Annak ellenére, hogy az alaklélektanosok gyakorlatilag soha nem kísérleteztek „valóságos tárgyakkal, valóságos környezettel és háttérrel” (KARDOS, 1974, 33), a környezetpszichológia számára nagyon fontos gondolatokat fogalmaztak meg: hangsúlyozták például az észlelés egészséges és dinamikus jellegét, kiemelték a szerveződés, azaz a „rend” (KOFFKA, 1935) jelentőségét a pszichológiai élményben és a környezet észlelésében, és hangsúlyozták, hogy az embernek veleszületett tendenciája a világ legegyszerűbb és egyben legszervezettebb észlelése (KARDOS, 1974; ROCK, PALMER, 1991). A teória a szerveződési elvet magában a percepció folyamatban vélte felfedezni, és hajlamos volt háttérbe szorítani a régebbi tapasztalatok és a magasabb intellektuális folyamatok szerepét (HOLAHAN, 1982a, 1982b). Konkrétan a környezetpszichológia szempontjából jelentős a földrajzi és a viselkedési környezet megkülönböztetése (KOFFKA, 1935). Előbbi a fizikai környezetnek felel meg, utóbbi egyfajta „fenomenális környezetként” (GIBSON, 1971) fogható fel. A viselkedési környezet az a környezet, amelyben a tényleges viselkedés végbemegy, ez szabályozza a megnyilvánulásokat, nem pusztán a fizikai környezet. Ez az elképzelés sok kritikát váltott ki (pl. GIBSON, 1971), mégis erős hatást gyakorolt a környezetpszichológiában – Lewin pszichikus mező elképzelésével együtt –, például az ún. hely-elméletre (CANTER, 1977; DÜLL, 1998).

LEWIN ÉS KÖVETŐI

Lewint és követőit érdemes külön kiemelni, ugyanis a pszichikus mező (hodológiai tér) Lewinnél nem mint fizikai tér szerepel, hanem „a viselkedés téri, idői és emocionális színtere” (MÉREI, 1975, 23), vagyis szubjektív tér, amelyben az objektív mozzanatok a szubjektívekkel (azaz az interpretációval) egyenrangúan fontosak. A tér lewini értelmezése tehát nem elsősorban a fizikai téri jelleg miatt fontos a környezetpszichológiában, hanem a szervezethez kapcsán: „A pszichikus mező alapja a cselekvés pályáinak felel meg, a pszichikus és társas értelemben vett helyváltoztatás, lokomóció útvonalának” (MÉREI, 1975, 23). Lewin munkássága még egy szempontból a környezetpszichológia előzményének tekinthető: Lewin és követői (Magyarországon pl. W. TARCSAY,¹⁰ 1938; HARKAI SCHILLER, 1944) mindennapi történéseket vizsgáltak és a kísérleti variációkat reális helyzetekben igyekeztek kialakítani.

A mindennapiság kérdése a környezetpszichológiai kutatások ökológiai validitásproblematikájában nagyon sokszor visszaköszön (lásd alább Brunswik is). Először LEWIN (1943, 1972, 1975) és BRUNSWIK (pl. 1955; 1956) munkáiban jelenik meg a szubjektív környezet fogalmának alkalmazása az ember–környezet inter-

¹⁰ Köszönöm Marton Magdának, hogy a tanulmányra felhívta a figyelmemet.

akcióban. Eszerint a környezet fontos a viselkedés meghatározásában, de nem önmagában, hanem a személy által interpretált formában, vagyis a környezeti percepció és értékelés fogalma kulcsfontosságú. A környezeti észlelés erősen szubjektív folyamat, amely egyaránt meghatározott a külső ingerek és a teljesen egyéni kognitív stratégiák által. Egon BRUNSWIK egész munkásságában, illetve különösen lencseelméletében (1956) erőteljes hangsúlyt kap az észlelő mint aktív információfeldolgozó. Ez a nézet önmagában, illetve az alább tárgyalásra kerülő gibsoni nézetrendszerrel való szembenállásában a környezetpszichológia további fontos előzményének tekinthető.

BRUNSWIK VALÓSZÍNŰSÉGI MODELLJE

Egon BRUNSWIK (1955; 1956, magyarul lásd HOLAHAN, 1982b; FARKAS, 1992) szerint az ember alapvetően aktív a környezet észlelésének strukturálásában. Ebben nagyon fontosak múltbeli tapasztalatai, amelyek egyáltalán lehetővé teszik számára, hogy érzékeny legyen az adott helyzet információira. Brunswik szerint a világból szerzett információ elnagyolt és hiányos – csak a tapasztalattal kombinálva lehetséges hasznos becslés a reális állapotról. A külvilágból érkező jelzőingerek gyakorlatilag „tünetei” a világnak, jelentésüket a korábbiakban tapasztalt hasonló események statisztikus ismeretének segítségével értékeljük (Marton, 1975). Gibson elméletével (lásd alább) éles ellentétben, Brunswik valószínűségi (probabilisztikus) funkcionalizmus elképzelése¹¹ szerint a környezetből érkező szenzoros ingerek soha nem felelnek meg teljesen a valós környezetnek. A perceptuális többértelműségek és inkonzisztenciák úgy oldhatók fel, hogy az észlelő valószínűségi becslést („legjobb tipp”) tesz a valódi helyzetre vonatkozóan. Mivel nem folyhat az összes lehetséges környezetben mintavételezés (vagyis tapasztalatszerzés), ezért minden környezetre vonatkozó ítéletünk valószínűségi becslés természetű. Az ember által képes tesztelni becsléseinek pontosságát, hogy sok viselkedést próbál ki a környezetben és értékeli ezek funkcionális következményeit. Brunswik az észlelő percepcióban játszott aktív szerepének jellemzésére az ún. lencsemodellt (1956) javasolja. Eszerint a környezeti észlelés folyamata egy domború lencséhez hasonlóan összegyűjti a környezeti ingereket és újrakombinálva egységes észleletté egyesíti azokat. Brunswik hangsúlyozza, hogy a környezet különböző ingerei eltérő ökológiai validitással bírnak: egyes ingerek pontosabb vagy megbízhatóbb reprezentációját biztosítják a világnak, mint mások. Annak érdekében, hogy az észlelő pontosítsa a valós környezetről tett valószínűségi becslését, az adott környezetből származó ingereket relatív megbízhatóságuk mentén hierarchikusan szerveznie kell, valamint sok egyéb környezeti ingert is össze kell gyűjtenie, és kombinálnia kell ezeket.

¹¹ Az elmélet sok empirikus támogatást kapott a perceptuálisan torzított környezetekben, pl. az Ames-féle torzított szobában folytatott kísérletektől (HOLAHAN, 1982b; MARTON, 1975).

JAMES GIBSON PSZICHOLÓGIAI ÖKOLÓGIÁJA

James Gibson pszichológiai ökológiai elméletéről az utóbbi időben több összefoglaló is megjelent magyarul (NÁRAY, 1997; SZOKOLSZKY, KÁDÁR, 1999), így az alábbiakban csak a környezetpszichológia szempontjából fontos mozzanatokra térek ki.

James GIBSON (1979, magyarul lásd HOLAHAN, 1982b) a brunswiki teóriával vitatkozó elképzelése szerint a környezeti észlelés a környezeti ingerek ökológiai jellemzőinek közvetlen terméke. A környezeti ingermintázat strukturáltan tartalmazza a környezet észleléséhez szükséges minden információt, tehát nincs szükség a környezetből hozzánk érkező ingerek értelmezésére, vagyis az észlelő részéről rekonstrukciós és interpretációs közvetítő folyamatokra. MACE (1977) szerint Gibson kérdése nem az, hogy „Mi van a fejünkben?”, hanem az, hogy „Miben van a fejünk?”. Gibson tehát egészen értelmezi a környezeti észlelést: az emberek nem különálló ingereket, hanem az ingerek értelmes mintázatait észlelik környezetükben.¹² Közvetlen kapcsolat, teljes reciprocitás van az organizmus és a környezet között (E. GIBSON, 1991a; LOMBARDO, 1987): a szervezetet és viselkedését rövid és hosszú távon a környezet alakítja lehetőségei és kényszerei révén, az organizmus pedig ugyanígy formálja környezetét. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy az ökológiai elmélet hívei tagadnák a tanulás szerepét a környezeti észlelésben. Gibson szerint a környezeti tapasztalatokon keresztül az észlelő több ingerváltozót tanul meg megkülönböztetni, és így képes lesz a fontos ingereket elkülöníteni a kevésbé fontosaktól (GIBSON, J. J., GIBSON, E. J., 1955; GIBSON, 1991b), azaz a perceptuális tanulás lényege a perceptuális információ egyre differenciáltabb detektálásának és megkülönböztetésének képessége. Ily módon a tanulás folyamata segítségével az észlelő képes lesz egyre pontosabb képet alkotni környezetéről, vagyis a környezet-szervezet megfelelés egyre nagyobb lesz. Ebben kiemelendő az egyén aktív, többszemponútú explorációja a környezetben (GIBSON, 1974; GIBSON, 1988), amely során a körülötte levő tárgyak számos állandó, invariáns tulajdonságát, funkcionális jellegzetességét – pl. keménység, szilárdság vagy forma – észleli. Ennek az aktív vizsgálódásnak fontos adaptív funkciója van, mivel a tárgyak különböző funkcionális tulajdonságait tapasztalva képes az egyén meghatározni a különböző tárgyak használhatóságát a környezetben. A tárgyaknak ezek a funkcionális tulajdonságai, amelyeket a környezet felderítése közben fedezünk fel, az affordanciák¹³ (GIBSON, 1977; 1979). A környezetpszichológiában az affordanciákat a jelentés ökológiai megfelelőjeként kezeli például KRAMPEN (1991), aki szerint a fogalom egyik előzménye Koffka elképzelése a dolgok fiziognómiai jellegéről, vagyis „követelmény jellegéről”.¹⁴ „Minden dolog megmondja, hogy micsoda ..., a gyümölcs így szól: »Egyél meg!«; a víz azt mondja: »Igyál meg«;

¹² Ez a megállapítás már akár közvetlenül is helyettesíthető lenne néhány környezetpszichológiai környezetértelmezéssel.

¹³ A nyelvben könnyen azonosíthatjuk az affordanciákat, például vannak „járható” utak a „járhatatlanokkal” szemben, vagy „megemelhető” tárgyak a „megemelhetetlenekkel” szemben stb. (GIBSON, 1991a).

¹⁴ Lewin ugyanezt a jelenséget nevezte „Aufforderungscharakter”-nek (invitation character), azaz felszólító jellegnek vagy valenciának.

a mennydörgés azt mondja: »Félj tőlem«; és a nő így szól: »Szeress«. A tárgyak »megmondják nekünk, mit tegyünk velük« (KOFFKA: Principles of psychology, 1935; id. GIBSON, 1971, 533). Néha az affordanciák „félretájékoztatnak” bennünket: ilyenkor próbál meg átmenni az ember csukott üvegajtón (KRAMPEN, 1991).

BRUNSWIK ÉS GIBSON HATÁSA A KÖRNYEZETPSZICHOLÓGIÁRA

Összevetve Brunswik és Gibson elképzeléseinek hatását a környezetpszichológiára, úgy tűnik, hogy az észlelés valószínűségi elmélete markánsabb szerepet játszik a modern környezetpszichológiában, elsősorban a környezeti észlelés elméleteiben. HOLAHAN (1982b) szerint a lencsemodell elsősorban olyan kutatási paradigma kialakítására alkalmazható, amely a helyzetek megfelelő mintavételét hangsúlyozza, szemben az alanyok mintavételét hangsúlyozó hagyományos megközelítéssel (vö. PROSHANSKY, 1981; SOMMER, SOMMER, 1997). A környezeti észlelés gibsoni elmélete sokak szerint kisebb hatást gyakorolt a környezetpszichológiára és számos ponton kritikát váltott ki (pl. FODOR, PYLYSHYN, 1981; lásd SZOKOLSZKY, 1995; SZOKOLSZKY, KÁDÁR, 1999), ugyanakkor ez a szemlélet hívta életre a környezetpszichológia alkalmazkodáselvű megközelítéseit (HOLAHAN, 1982a; SAEGERT, WINKEL, 1990), illetve ennek nyomán hangsúlyozzák e terület művelői közül sokan az adaptációt a környezethez – Gibson tehát a környezetpszichológia tekintetében egyfajta evolúciós megközelítés alapjait rakta le (LOMBARDO, 1987; MCANDREW, 1993).

A MIDWEST PSZICHOLÓGIAI TEREPAJÁRÁS: BARKER ÖKOLÓGIAI PSZICHOLÓGIÁJA

Az 1970-es évek végén a környezetcentrikus pszichológiai kutatások két fő irányban szerveződtek (STOKOLS, 1977): (1) teljesen körvonalazódott a most tárgyalásra kerülő ökológiai pszichológia vagy viselkedési ökológia (BARKER, 1961, 1968; WICKER, 1981, 1987; WICKER, KIRMEYER, 1977; WICKER, KING, 1988), illetve formálódni kezdett a (2) környezetpszichológia (PROSHANSKY és munkatársai, 1970a; WOHLWILL, 1984). Mindkét terület közvetlenül az emberi viselkedés és az épített/természeti környezet közötti kapcsolatot kutatta. Roger Barker ökológiai pszichológiája az első próbálkozás volt az ökológiai szemlélet pszichológiába integrálására: Barker ugyanis elsősorban azokat a kollektív folyamatokat vizsgálta, amelyek útján egy csoport alkalmazkodik a környezetben hozzáférhető fizikai és társas forrásokhoz néhány fontos ökológiai alapelv¹⁵ (WILLEMS, 1977) figyelembe

¹⁵ Néhány példa ezekre az alapelvekre (WILLEMS, 1977): 1. Az emberi viselkedést az összetettség különböző szintjein kell vizsgálni, ami azt jelenti, hogy 2. össze kell kapcsolni a személyt, a viselkedését, a társas és a fizikai környezetet. 3. Az ilyen ember-környezet rendszerek tulajdonságainak kialakulásához, megváltozásához és megismeréséhez hosszú idő kell. 4. A rendszer bármely részének megváltoztatása valószínűleg megváltoztatja az egész rendszert.

vételével. Ezzel szemben a környezetpszichológia eleinte sokkal inkább a környezetnek az egyénre gyakorolt hatását mediáló intraperszonális folyamatokra (percepció, tanulás és gondolkodás) összpontosított (STOKOLS, 1977).

A környezetpszichológia létrejöttének egyik legközvetlenebb előzménye volt, amikor Roger Barker (Lewin egyik kiváló tanítványa) és Herbert Wright 1947-ben megalapította a Midwest Pszichológiai Terepállomást Kansasban. A terepállomáson végzett kutatások akkoriban egyedül képviselték a már említett moláris környezetet feltételező irányt, miközben a pszichológia homlokterében más, a barkeri gondolkodástól alapvetően eltérő „környezetelvű” irányzatok álltak (STOKOLS, 1978), például a fent említett lewini kutatások, amelyek a pszichológiai, az individuumon átszűrt életteret vizsgálták, illetve a molekuláris szemléletű behaviorizmus. BARKER (1968, 19) kritizálta a viselkedés- és a fizikai tudományok szemléleti egyoldalúságát: „Így aztán vannak olyan tudományok, amelyek viselkedésmentes tárgyakat és eseményeket vizsgálnak (pl. tavakat, gleccsereket, villámlást), és vannak olyanok, amelyek olyan jelenségekkel foglalkoznak, amelyeknek nincsen geofizikai helyzetük és tulajdonságuk (pl. szervezetek, szociális osztályok, szerepek)”. Barker szerint ezzel szemben a világ jelenségeinek elemzésekor mind viselkedéses, mind fizikai tulajdonságokat figyelembe kell vennünk. Éppen ezért kutatásai célja az volt, hogy a való világban megfigyelje, hogy a környezet hogyan befolyásolja az emberek (gyerekek) viselkedését és fejlődését (BARKER, 1961; 1968; 1987). Midwesti megfigyeléseik alapján Barker és Wright egy új pszichológiai területet alapoztak meg, az ökológiai pszichológiát,¹⁶ amelynek legfőbb célja annak megismerése volt, hogy a mindennapi élet részét képező fizikai környezet hogyan befolyásolja az emberek viselkedését és fejlődését. Az ökológiai pszichológia vezérgondolata az, hogy a pszichológiában a továbbiakban nem tartható az a feltételezés, hogy a hagyományos, egyéni különbségeket mérő pszichológiai eljárások segítségével a viselkedés megfelelően bejósolható. Ahhoz, hogy egy helyzetben bejósolhassuk az emberek viselkedését, ismernünk kell annak a környezetnek a jellemzőit, amelyben a viselkedés végbemegy. Ehhez azonban ki kell lépünk a laboratórium falai közül és a kutatásokat azokban a természetes környezetekben kell végeznünk, ahol az emberek mindennapi életüket élik: az otthonokban, az iskolákban, a munkahelyeken stb. Az ökológiai pszichológiát módszertani naturalizmus jellemzi (WILLEMS, 1977): az összetett és rendszerszerű, hosszú távú szabályokat és összefüggéseket hangsúlyozta a viselkedések és a mindennapi környezetek között, módszertani megközelítésében inkább naturalisztikus volt, sőt, kontextushangsúlyossága miatt nem is ragaszkodott igazán rögzített metodológiához. Így erős módszertani pluralizmus is jellemezte. Közvetlen, naturalisztikus megfigyeléseket végeztek, és sohasem kísérleteztek, mivel szerintük a kérdőívek, laboratóriumi feladatok stb. közősek abban, hogy ezek elvégzésekor a vizsgálati személy felhagyja természetes tevékenységével, és azt teszi, amit a kísérletvezető tőle megkíván. Vagyis a viselkedés a környezetben annyira összetett, hogy jobb megismerni a

¹⁶ Kurt Lewin maga javasolta az ökológiai pszichológia kifejezést, aztán végül egészen mást értett rajta, a mezőelméletet.

maga kontextuális komplexitásában, mint hogy manipuláljuk.¹⁷ Barker és Wright ökológiai pszichológiájának (magyarul pl. HOLAHAN, 1982a; lásd még SZITÓ, 1991) egyik fő érdeme a környezetpszichológia szempontjából tehát az volt, hogy a valódi, nem laboratóriumi környezetben végzett kutatásokat a pszichológiai laboratóriumi kísérletekkel azonos tudományos rangra emelték. Vizsgálati személyeik mindennapi életüket élő mindennapi emberek voltak, akiknek az életét úgy figyelték meg, hogy maguk is beépültek a település életébe – hasonlóan a néprajzban vagy a kulturális antropológiában is használatos terepmunka módszerhez. Az állomás 25 éven keresztül működött.¹⁸

Barker és Wright tehát az emberek viselkedését annak természetes kontextusában vizsgálták. A vizsgálatuk fő tárgyát jelentő környezeti egységet *viselkedéses környezetnek* (behavior setting) nevezték el. Egy viselkedéses környezet egy ciklikus aktivitásmintázatokkal jellemezhető környezet–viselkedés egységnek felel meg, amely specifikus időintervallumokon és téri határokon belül jelenik meg, például „étterem és a benne folyó viselkedések”, „templom és a hozzá kapcsolódó megnyilvánulások” stb. A viselkedéses környezet „állandó viselkedésmintázatot jelent, amely adott helyhez kötődik és rendszeres idői intervallumokban megjelenik” (BECHTEL, 1990, 191), vagyis például a megfigyelések szerint „két gyerek ugyanazon a helyen egyformábban viselkedett, mint ugyanaz a gyerek két helyen” (GUMP, 1990, 437). Egyszerűbben: a megfigyelések rávilágítottak arra, hogy két ember – esetleges személyiségbeli, szocializációs stb. különbségeik ellenére – ugyanúgy vagy legalábbis hasonlóan fog viselkedni egy templomban, viszont a templomi megnyilvánulásaiktól nagyon eltérően (viszont egymáshoz képest meglehetősen hasonlóan) egy étteremben vagy a munkahelyén. A fizikai környezetet és viselkedést eszerint nem választhatjuk el egymástól. A viselkedéses környezet tehát a környezetben megjelenő viselkedés jellemző mintázata alapján – nem pedig a környezetet használó különböző egyének alapján – meghatározható (HOLAHAN, 1982a; BARKER, 1987; WICKER, 1987) az ún. Viselkedéses Környezet Felméréssel (Behavioral Setting Survey, eredetileg Barker és Wright dolgozta ki, részletesen ismerteti BECHTEL, 1989, 1990). Ezzel a módszerrel különböző, adott környezeti kontextusban megjelenő viselkedéses környezetek – legyen az akár egy iskola vagy egy egész város – pontos leírása lehetséges.

A viselkedéses környezetek ökológiai elemzése a humán ökológiai kutatási stratégiák bizonyos elméleti és módszertani módosításait igényelte (WILLEMS, 1977). Először is, a viselkedéses környezet definíció szerint kisebb léptékű volt, mint a humán ökológusok által vizsgált környezeti egységek. Másodszor, a viselkedéses környezetet nemcsak annak téri határaival, hanem szociális és idői tulajdonságai tekintetében is definiálni kell. Vagyis egy adott terület csak akkor lehet

¹⁷ Az ökológiai pszichológiát, és később a környezetpszichológiát is sok módszertani kritika érte és éri ma is. Ez a szemlélet és kutatás kialakulásakor ugyanis nem talált semmiféle alátámasztást vagy előzményt a korabeli szakirodalomban, amely elsősorban a kontrollált kísérleteket részesítette előnyben, szemben az ökológiai pszichológia naturalisztikus, nem kísérleti módszereivel (WILLEMS, 1977; HARVEY, 1981).

¹⁸ Maga Barker ott, a Midwest Station városában – Oskaloosa (Kansas) – halt meg 1990. szeptember 10-én (WICKER, 1991).

viselkedéses környezet, ha bizonyos emberek kiviteleznek ott bizonyos aktivitásokat bizonyos időben (pl. építhetünk egy iskolát, benne osztálytermekkel, padokkal, táblákkal, de az építmény csak akkor lesz iskolai viselkedéses környezet, ha rendszeresen tanítási viselkedés folyik benne). Harmadszor, az érdeklődés közepontjában sokkal inkább kiscsoportok és a rájuk gyakorolt környezeti hatások álltak, így a nagyléptékű demográfiai eljárásokat felváltották a finomabb interperszonális viselkedés megfigyelések és az egyéni, szubjektív beszámoló adatok gyűjtése. Barker kutatásainak jelentősége abban is áll, hogy kiterjesztette a makro-ökológiai elveket a kiscsoportkörnyezetekben zajló emberi viselkedés elemzésére. Eszerint az emberi közösségek a környezeti kényszerekre kollektív módon válaszolnak, ami például abban tükröződik, hogy a csoport a saját személyi követelményeit úgy illeszti a környezethez, hogy a viselkedéses környezetben létező forrásokat a leghatékonyabban használja.¹⁹

BARKER ÖKOLÓGIAI PSZICHOLÓGIÁJÁNAK HATÁSA A KÖRNYEZETPSZICHOLÓGIÁRA

A környezetpszichológia kialakulására nagymértékben hatással volt a Barker-féle ökológiai pszichológia belső fejlődése. Ez a hatás tetten érhető például elméletileg a moláris környezet viselkedés-meghatározó szerepének hangsúlyozásában, módszertanilag pedig az ember és környezete közötti dinamikus kölcsönkapcsolat tanulmányozásában használatos naturalisztikus módszerek alkalmazásában. Ugyanakkor ki kell emelnünk, hogy az ökológiai pszichológia és a környezetpszichológia intellektuális gyökerei eltérőek voltak. Míg az ökológiai pszichológia a bioökológiai elvek kiterjesztéséből a kisebb léptékű társas rendszerek vizsgálatára fejlődött ki, a környezetpszichológia elsősorban a lélektan hagyományos területeinek belső elméleti fejlődéséből emelkedett ki, mégpedig abból a tendenciából nőtte ki magát, hogy a pszichológia keretein belül a hangsúly egyre inkább a viselkedés személyi és környezeti meghatározói közötti kölcsönhatásra helyeződött (STOKOLS, 1977). Ez az eltérés felelős a két terület másságáért: a klasszikus környezetpszichológia némileg jobban érdeklődik az alapvető intraperszonális folyamatok iránt és az iránt, hogy a szubjektív és az objektív környezetek hogyan befolyásolják az egyéni és a csoportviselkedést.

¹⁹ A kiscsoporttagság ellenére az ökológiai pszichológia megközelítése a viselkedésvizelés mikro-szintjén nem teljes. A legtöbb esetben ez a terület a viselkedésre a csoporttagság függvényeként összpontosított: ahogyan az átlagos csoporttag válaszol egy környezet specifikus társas-szerkezeti és fizikai jellemzőire. Bár viselkedéses és szubjektív adatokat egyaránt nyernek az egyénekről, a válaszprofilok a csoporttagokról származnak és az egyéni különbségek alulértékelték (WILLEMS, 1977). Másrészt a diszpozíciós faktorok és az alapvető pszichológiai folyamatok tagadása során az ökológiai pszichológia elmulasztott feltenni számos érdekes és fontos kérdést, pl. milyen feltételek között és milyen személyek számára fognak a környezet észlelt korlátai (pl. a szociális szerepek és/vagy a fizikai források problémái) maladaptív viselkedéshez vezetni? Már a korai kritikák (pl. STOKOLS, 1977) is kiemelték, de különösen a tranzakcionális szemléletű kutatók (BARKER, 1987; WICKER, 1987) hangsúlyozták, hogy az ilyen kérdések megoldása az ökológiai és interperszonális folyamatok kapcsolatának explicit megfontolását igényli.

A KÖRNYEZETPSZICHOLÓGIA LÉTREJÖTTE,
FONTOSABB KUTATÁSI TERÜLETEI

A pszichológián belül az 1970-es évek elején körvonalazódott az az új terület az USA-ban, amelyet „környezetpszichológiának”²⁰ neveztek (PROSHANSKY és munkatársai, 1970a). Ekkoriban az addigi minimalista szemlélet hirtelen és radikálisan változott meg a már említett globális környezeti problémák megjelenésével (STOKOLS, 1990). Kezdetben a környezet fizikai jellemzői álltak az érdeklődés középpontjában (PROSHANSKY és munkatársai, 1970a, 1970b, 1970d), a későbbiekben azonban szélesebb területtel, az „emberi viselkedés és szociofizikai környezet közötti érintkezési felülettel” foglalkoztak (STOKOLS, 1978; STOKOLS, ALTMAN, 1987).

A környezetpszichológia, mint „gyermekkorában” a legtöbb pszichológiai fogalom vagy terület, megkapta azt a korai definíciót, hogy „az, amit a környezetpszichológusok csinálnak” (PROSHANSKY és munkatársai, 1970a). Mivel a környezetpszichológia jellegzetesen interdiszciplináris tudomány (PROSHANSKY, 1981, 1987, 1990; FISCHHOFF, 1981; WOHLWILL, 1984; WAPNER, DEMICK, 1991; WAPNER, 1995), sőt néhányan multidiszciplinárisnak tekintik (BONNES, SECCHIAROLI, 1995), a „pszichológia” címke itt sokkal inkább problémadefiníciós értelemben használatos, mint egy tudományterület megjelöléseként (HOLAHAN, 1982d; CANTER és munkatársai, 1988). A környezetpszichológia kialakulása óta vonzza a szociológiai, földrajzi, antropológiai, orvostudományi, építészeti, tervezési valamint pszichológiai alap kutatásokat és alkalmazásokat. Az emberi viselkedés tanulmányozása ezen túl a fizikai környezetben összehangolt társadalomtudományi és építészeti-tervezési kutatást kíván. A „környezetpszichológia” címkét tehát sokkal inkább úgy kell értenünk, amely a terület érdeklődési körét jelöli és nem a tudományterület behatárolását jelenti (HOLAHAN, 1982a; STOKOLS, 1995). A környezetpszichológusok vizsgálati és teoretikus kérdései pszichológiai tartalmúak és természetűek, például – a teljesség igénye nélkül – a téri viselkedésmintázatok, mentális képek, környezeti stressz, környezeti attitűdök. A kutatók azonban a pszichológián kívül számos más tudományterületet is képviselnek világszerte, másrészt a környezetpszichológiában használatos módszerek sem kizárólag pszichológiaiak (BECHTEL és munkatársai, 1990; STOKOLS, 1995; VEITCH, ARKKELIN, 1995; BECHTEL, 1997). Mindezt figyelembe véve, leginkább egy olyan definíció tűnik kezelhetőnek, amely a környezetpszichológiát a pszichológia olyan területének tekin-

²⁰ Ittelson vezette be a „környezetpszichológia” elnevezést New Yorkban, az Amerikai Kórházi Társaság 1964-es, kórháztervezésről tartott konferenciáján, ahol „Környezetpszichológia és építészeti tervezés” címmel tartott előadást. Nagy-Britanniában még ma is párhuzamosan létezik az építészeti-pszichológia és a környezetpszichológia terminológia, tulajdonképpen ugyanazt a területet jelölve, míg az USA-ban ezt a területet egyszerűen környezetpszichológiának nevezik, vagy szélesebb terminussal „ember–környezet kapcsolat”-nak (man-environment relationship), „személy–környezet kapcsolat”-nak (person-environment relationship), illetve „viselkedés–környezet kapcsolat”-nak (behavior-environment relationship) (LAWRENCE, 1983; BONNES, SECCHIAROLI, 1995). Utóbbi elnevezéseket elsősorban a tudományterület nem pszichológus képviselői (építészek, földrajztudósok, antropológusok és szociológusok) kedvelik.

ti, amely a fizikai környezet és az emberi viselkedés és tapasztalás kölcsönkapcsolatának vizsgálatára összpontosít (HOLAHAN, 1982a). A környezet és a viselkedés közötti kapcsolat kölcsönösségének hangsúlyozása fontos tehát – nemcsak az egyének hatnak a környezetükre, hanem a fizikai környezet is „aktívan” befolyásolja az emberek viselkedését. A fenti definíciót egy ponton érdemes kiegészítenünk a modern szociális ökológia és a tranzakcionalitás szellemében: a modern környezetpszichológia nemcsak a fizikai környezet és az ember kölcsönhatására összpontosít, hanem figyelembe veszi ezen interakció társas vonatkozásait is akkor, amikor szociofizikai környezetekről beszélünk (DÜLL, 1998). Összegezve, a környezetpszichológia meghatározásaként fogadjuk el a következő definíciót: a környezetpszichológia olyan multidiszciplináris terület, amely a szociofizikai környezet és az emberi viselkedés és tapasztalás kölcsönkapcsolatának, tranzakciójának pszichológiai és egyéb tudományos kvantitatív és kvalitatív módszerekkel történő vizsgálatára összpontosít (DÜLL, 1998).

A dinamika, ami életre hívta a környezetpszichológiát, jól szemléltethető az empirikus kutatásokkal, amelyeket a környezetpszichológusok végeznek különböző szociokulturális közegekben. A tematikus kutatási területek és az elméleti keretek kapcsolata, illetve annak változásai jól követhetők az *Annual Review of Psychology* közel négyévenkénti cikkei alapján (CRAIK, 1973; STOKOLS, 1978; RUSSELL, WARD, 1982; HOLAHAN, 1986; SAEGERT, WINKEL, 1990; STERN, 1992; SUNDSTROM és munkatársai, 1996), valamint *A környezetpszichológia kézikönyve* (STOKOLS, ALTMAN, 1987) alapján. Általában az érdeklődés fő iránya a fizikai környezet (újabbán a szociofizikai környezet) és tulajdonságainak tranzakciója a humán viselkedéssel és tapasztalattal (HOLAHAN, 1986). A kutatások általában meglehetősen általánosnak tűnő, környezet–ember viszonyt érintő kérdéseket feszegetnek, amit egyébként sokan kritikaként is megfogalmaznak a területtel szemben. A fenti tanulmányokat áttekintve általában két fő kérdés és egymással némiképp párhuzamos elméleti irányvonal vázolódik fel (vö. SÉRA, 1990). Ez a két problémakör egyrészt összeköti a környezetpszichológiai kutatásokat más, nem pszichológiai területekkel, másrészt az egyéb pszichológiai területekkel. 1. Az egyik trend, amelynek képviselői az egyénre, pontosabban az *intrapszichikus folyamatoknak a környezettel való kapcsolatára* helyezik a hangsúlyt a környezet–ember interakción/tranzakción belül. Eszerint a lényeg az, ahogyan a személy interpretálja a környezetet. Ez a megközelítés a humán működések ismétlődő megnyilvánulásai iránt érdeklődik, és nagyon nagy súllyal tekintetbe veszi ugyan a környezetet, alapjában azonban az egyénre, annak viselkedésére, tudására és/vagy környezetértékelésére összpontosít. A kutatások tárgya gyakran a fizikai környezeti faktorok, mint a zaj, a hőmérséklet és a fény „ingerjellemzőinek” és az egyének „specifikus válaszainak” kapcsolata (BELL és munkatársai, 1990; STAPLES, 1996; DÜLL, 1997). Függő változóként nézik a viselkedéses megnyilvánulásokon (pl. teljesítmény) túl az olyan pszichológiai folyamatokat is, mint a percepció vagy az attitűdök változásai. Ezt a megközelítést STOKOLS (1990) nyomán instrumentálisnak tekinthetjük, mivel praktikus célja van: a fizikai környezet azon összetevőinek, tulajdonságainak és átfogó diszpozícióinak azonosítása, amelyek serkentik és/vagy gátolják az emberek viselkedéseit. Az „elemi” környezet–ember kölcsönhatásokon túl ily módon kitüntetett kutatási

téma az épített környezet adekvátsága (MICHELSON, 1987; DÜLL, 1998), és ily módon a vizsgálatok erősen átfednek az építészettel és a tervezéssel. Fontos kérdés ugyanakkor az is, hogy az emberek a környezet tulajdonságait számításba véve milyen utakon érkeznek el a környezetről való „tudáshoz” és annak „értékeléséhez”. Itt a kutatás fő terepét a személy–környezet kapcsolatot mediáló pszichológiai folyamatok, például az érzelmek (RUSSELL, MEHRABIAN, 1978; RUSSELL, SNODGRASS, 1987; AMEDEO, 1993; DÜLL, URBÁN, 1997) jelentik. Ebben a gondolatkörben inkább a természeti környezet vizsgálata (HARTIG, EVANS, 1993) hangsúlyos, így erős párhuzamokra lelhetünk az ökológiai tudományokkal, illetve a viselkedési földrajzzal. A fenti szemlélet a környezetpszichológia interakcionális/tranzakcionális szemléletén belül ugyan, de mégis inkább molekuláris (fókuszált/elemei) megközelítésről (CRAIK, 1970) tanúskodik: fő témája, hogy bizonyos környezeti (rész)tulajdonságok hogyan kapcsolódnak bizonyos (rész)viselkedésekkel.

2. A másik kutatási szemlélet előterében sokkal inkább maga a *környezet–személy interakció/tranzakció* áll, vagyis ezek a kutatások a környezet és használója közötti *reciprok* hatásokat emelik ki. Ez a nézetrendszer magába foglalja sokféle tér- és környezet-meghatározási „koordináta” egyidejű létezését: a klasszikusabb pszichológiai természetű megközelítéstől, amely a környezetet specifikusan veszi számításba (pl. RUSSELL, WARD, 1982), a tágabb terű, környezettudományi megközelítésig, ahol a pluridiszciplináris tudást integrálják az egyént a környezethez kapcsoló viszonyok megértésében (pl. STOKOLS, 1978; SAEGERT, WINKEL, 1990). Inkább érdeklődnek az „egyén mint hatótényező az adott kontextusban” és az adott környezet kölcsönviszonyai iránt, és erős figyelmet fordítanak a szituációs és a szociokulturális változókra (ALTMAN, CHEMERS, 1980; STOKOLS, 1981; ALTMAN, ROGOFF, 1987). Olyan témák állnak a kutatási érdeklődés homlokterében, mint az emberek téri viselkedése, azaz a tér használata (BECK, 1970; CANTER, 1988, 1991), vagy a mindennapi viselkedés a helyek kontextusában (DÜLL, 1990, 1992, 1994, 1995a, 1998).

A téri dimenzió itt nemcsak azt a változót jelenti, amely lokalizálja és fizikailag definiálja a környezetben zajló lokomóció és aktivitás lehetőségeit és útjait, hanem elsődlegesen azokat a kommunikációs eszközöket/utakat értjük alatta, amelyeket az emberek használnak a fizikai/társas környezetükkel kapcsolatos interaktív folyamatokban. Ezekben a kutatásokban kiemelkedően fontos a szociokulturális kontextus figyelembe vétele (CLITHEROE és munkatársai, 1998). A kitüntetett kutatási téma az emberek mindennapi életkörülményeinek (pl. otthonuk, DÜLL, 1995a, 1998; a városi lakókörnyékek, ALTMAN, WANDERSMAN, 1987) és az ezekben fellépő pszichológiai megnyilvánulások (otthonhasználat, közlekedés stb.) kapcsolatának vizsgálata. Ez a megközelítés szemléletében inkább molárisnak (totálisnak/összetettnek, CRAIK, 1970; ITTELSON és munkatársai, 1974) tekinthető a környezetpszichológiai megközelítésen belül: képviselői elsődlegesnek tartják ugyanis, hogy a környezet–ember kapcsolat sokdimenziós, ezért az elemzésének is ilyen szemlélettel kell történnie. Így tekintve a környezet nem csak egyszerűen ingerlési vagy szenzoros információs forrás, amelynek jellegzetességei (pl. téri, funkcionális struktúrák) a fizikai komponensek intrinzikus tulajdonságaiból származnak, hanem egyszerre tartalmaznak szimbolikus jelentést, cselekvési normákat és/vagy

lehetőségeket és társas kapcsolati rendszereket is (vö. spirituális környezetszemlélet, STOKOLS, 1990). Az ilyen szemléletű elméletek és vizsgálatok hangsúlyozzák a fizikai és szociális dimenzió szoros korrelációját a környezet meghatározásában (ITTELSON és munkatársai, 1974; DÜLL, 1996b, 1996c, 1998), valamint a kutatás lényegileg feltételezi az ember–környezet kapcsolatok kontextuális elemzését (STOKOLS, 1987). Összegezve tehát, úgy tűnik, hogy mind a barkeri ökológiai követelmények, mind a tranzakcionális perspektíva (ALTMAN, ROGOFF, 1987) érvényesülnek itt.

A KÖRNYEZETPSZICHOLÓGIA TÖRTÉNETÉNEK KÉT SZAKASZA

A terület fejlődésében az 1990-es évek végére már jól elkülöníthető két szakasz: az 1980-as évek közepéig tartó „klasszikus” és a mai is jellemző „modern” időszak (STOKOLS, 1995).

A „klasszikus szakasz” (az 1960-as évek végétől az 1980-as évek közepéig) és kritikája

A környezetpszichológia kialakulásának kezdetén az egész kutatási terület inkább kutatási ajánlások és módszertani megfontolások formájában körvonalazódott, mint koherens elmélet és módszertan formájában (CRAIK, 1973; STOKOLS, 1977, 1978; RUSSEL, WARD, 1982; HOLAHAN, 1986). A területet tulajdonképpen létrejöttétől több oldalról érte kritika (magyarul összefoglalja KANIZSAI-NAGY, 1996):

1. A környezetpszichológiának sem kialakulásának idején, sem első működési szakaszában nem volt egységes *elméleti háttere*, illetve paradigmája. Sokkal inkább több önálló részterület együttesének volt tekinthető, amelynek tulajdonképpen nem is látszott körvonalazódni egységes teoretikus perspektívája (HOLAHAN, 1986). Másképp fogalmazva, „a környezetpszichológia a pszichológiának azon csoportja, amely az ember–környezet kapcsolatot kívánja szisztematikusan elemezni” (RUSSEL, WARD, 1982, 652). Nem állt tehát rendelkezésre átfogó, paradigmikus elmélet, amely a kutatók szerint alapjaiban elfogadható lett volna, és amely kijelölte volna a további vizsgálatra alkalmas témákat (STOKOLS, 1995).
2. Az *ember–környezet kapcsolat és e kölcsönhatás iránya* is problematikusnak tűnt, ugyanis az elméleti magyarázatok többsége élesen különválasztotta az egyént és környezetét: „a vizsgálati személyek egyszerű gondolkodású, elszigetelt, robotszerű képződmények, akik egy korlátozó és alapjaiban fenyegető környezetet reménytelenül igyekeznek perszonalizálni és kontrollálni. (...) Ezek a robotteremtények (...) arra törekszenek, hogy fenntartsák elkülönülésüket és személyes területüket azokkal szemben, akikkel véletlenül összefutnak. Állandó hatalmas nyomás alatt élnek, mivel meg kell küzdeniük a túlingerléssel, valamint érzékeny áramköreiket veszélyeztető, tömegesen megjelenő sok más navigáló robot fenyegetéseivel” (CANTER és munkatársai, 1988, XVII). A magyarázatok ember és környezete között lineáris és egyirányú oksági kapcsolatot feltételeztek, és egy részük

a szituációban találta meg a választ arra, hogy a fizikai környezetben bekövetkező változások hogyan hatnak az egyén viselkedésére. Ezek az interakcionista típusú elméletek a környezeti és az intraperszonális változásoknak az egyén viselkedésére gyakorolt együttes hatását emelik ki (STOKOLS, 1995). 3. A kutatási szemléletet tekintve a vizsgálatok többsége instrumentális szemléletű (STOKOLS, 1995) volt: nagy részük – legalábbis közvetetten – eszközként kezelte a fizikai környezetet, amelyet a használók kellemes/kellemetlen közérzete alapján minősített. A vizsgálatok így elsősorban arra irányultak, hogy kiküszöböljék a zavaró környezeti problémákat. 4. A kutatások módszertani irányultságuk szerint kezdetben a környezet fizikai tulajdonságairól igyekeztek objektív és semleges adatokat gyűjteni, lehetőség szerint kizárva a szociális tényezőket. Jellemző volt továbbá – logikus módon – a kvantitatív vizsgálatok túlsúlya.

*A környezetpszichológia modern szakasza (az 1980-as évek közepétől napjainkig)
és kritikája*

Az 1980-as évek közepén fontos változások következtek be a környezetpszichológiában (SAEGERT, WINKEL, 1990; GÄRLING, 1998), amelyeket a klasszikus szakasz kritikájának bemutatásakor bevezetett szempontok szerint mutatok be (lásd még KANIZSAI-NAGY, 1996). 1. A környezetpszichológia elméletét, illetve paradigmáját tekintve a legfontosabb és legátfogóbb változásnak az tűnik, hogy a különböző vizsgálatok és kutatások mögött körvonalazódott néhány határozott paradigma (SAEGERT, WINKEL, 1990): a) az adaptációs paradigma alapfeltevése, hogy a biológiai és pszichológiai túlélés feltételeit kell vizsgálni a környezetben. A túlélés alapmechanizmusai például az alapszükségletek kielégítése vagy megbirkózás a fenyegetéssel, amelyekben a környezeti stresszoroknak, a környezeti észlelésnek és megismerésnek, valamint a környezeti értékelésnek mint adaptációs folyamatoknak jelentős szerepük van. b) A környezet mint a célirányos akciók kivitelezéséhez szükséges lehetőség-struktúra paradigma szerint az aktív és célirányult személy cselekvésének követelményei szoros kapcsolatban állnak a környezet tulajdonságaival. Ezért a személyi és a környezeti sajátságok közötti meg(nem)feleléseket kell vizsgálat tárgyává tenni (person-environment-fit, lásd ehhez DÜLL, 1995a, 1998). Az emberi viselkedés célja eszerint az adott szociofizikai akadályok és lehetőségek adta keretben a lehetséges legjobb választás megtalálása inkább kognitív úton, mint biológiai válaszadással. c) A szociokulturális paradigma szerint az ember–környezet interakció leginkább a teljes társas-társadalmi interdependenciák keretében érthető meg. Az ember esetében a környezeti kényszerek és lehetőségek természetüknél fogva térben és szociálisan közvetítettek: az egyént tehát nem elsősorban individuumnak kell tekinteni, hanem szociális ágensnek. Így e paradigma képviselői a kutatás fő feladatáknak a környezet és a csoportalakulás, illetve -fennmaradás összefüggéseinek vizsgálatát jelölik meg. d) A szintézis paradigma tulajdonképpen megfeleltethető a korábban már részletezett tranzakcionális szemléletnek (ALTMAN, ROGOFF, 1987; STOKOLS, 1987). Szorosan idekapcsolódik, hogy 2. az ember–környezet kapcsolatot és a kölcsönhatás irányát tekintetbe véve, az újonnan kiala-

külő elméletek törekszenek a tranzakcionális szemléletre (ALTMAN, ROGOFF, 1987; STOKOLS, 1987). A fő hangsúly az ember és környezete közötti kapcsolat reciprok, kétirányú természetén van (STOKOLS, 1995). Az elemzés alapja „az ember a környezetében” egység, amelynek elemei egymást kölcsönösen alakítják és definiálják újra, időről időre. Stabilitás és változás egyszerre jellemző, ahol a változás iránya előre nem meghatározott, változó. 3. A kutatások szemléletét tekintve: sok olyan új téma merül fel (pl. helyhez kötődés, a környezet szimbolikus jelentése, lásd DÜLL, 1998), amelyek igénylik a környezet korábban tárgyalt spirituális szemléletét (STOKOLS, 1995). Ebben a keretben a hangsúly a környezet szimbolikus és affektív aspektusain, pszichológiai és szociokulturális jelentésén van, és ily módon a vizsgálatokban elválaszthatatlanul összefonódnak a környezet fizikai és szociális tulajdonságai – a környezetet tehát szociofizikai jellegűként kezelik. 4. A módszertanra vonatkozóan egyre inkább előtérbe kerülnek a kvalitatív jellegű kutatások. Kihívást jelent a hagyományos, empirista hozzáállással szemben az a tény, hogy az ilyen kutatásokban maguk a kutatás résztvevői is aktív és vizsgálendő elemekké válnak, és nem törekszenek az objektív, standard szituációk megteremtésére (PROSHANSKY, 1981; SAEGERT, WINKEL, 1990; STOKOLS, 1995).

További, a fenti négy szemponton kívül eső, izgalmas változások is bekövetkeztek a környezetpszichológiában az 1980-as évek közepe óta. Ezek közül az egyik leglényegesebb tendencia volt az 1990-es évek kezdetéig, hogy a kezdeti nagy lendület után a terület fejlődése megtorpanni látszott. STOKOLS szerint (1995) a „környezetpszichológia paradoxonjáról” van szó: környezet–viselkedés tudomány gyors növekedésével párhuzamosan határainak körvonalai egyre diffúzabbá válnak. Ez a változás több okra is visszavezethető: 1. az inter-, sőt multidiszciplináris jelleg miatt nem alakult ki elméleti és metodológiai egység a területen. Ugyanezt eredményezi az is, hogy 2. a kutatások szerte a világban más és más földrajzi, kulturális és politikai környezetben folynak (vö. HOLAHAN, 1986; CANTER, DONALD, 1987; HAGINO és munkatársai, 1987; JODELET, 1987; KRUSE, GRAUMANN, 1987; KÜLLER, 1987; MOORE, 1987; NIIT és munkatársai, 1987; SÁNCHEZ és munkatársai, 1987; STRINGER, KREMER, 1987; THORNE, HALL, 1987; SUNDSTROM és munkatársai, 1996). Ráadásul 3. a környezetpszichológia által leírt jelenségek, törvényszerűségek olyannyira alapvetőnek tűnnek más pszichológiai területeken is, hogy szinte automatikusan beépülnek azok koncepcióiba (STOKOLS, 1995).

A teljesség kedvéért fontos hangsúlyozni, hogy a fent leírt változások a legközelebbi múltban történtek, illetve jelenleg is zajlanak. Ennek következtében az összegző teoretikusok rálátása a terület paradigmaticus fejlődésére feltehetően nem teljes. Ez egyúttal természetesen azt is jelenti, hogy korábbi szemlélethez igazodó (pl. instrumentális vagy interakcionista) kutatások létjogosultsága továbbra is vitathatatlan, hiszen léteznek olyan témák, amelyek felderítéséhez ezek a vizsgálatok a legmegfelelőbbek. Sőt, napjaink környezetpszichológiáját – természetesen terület- és témaspecifikusan – egyszerre jellemzi az interakcionista, a holisztikus és a tranzakcionális (ALTMAN, ROGOFF, 1987), valamint az instrumentális és spirituális (STOKOLS, 1990) szemlélet.

A fejlődés lehetséges iránya a teoretikusok szerint kettős (PROSHANSKY, 1987; SOMMER, 1987, 1996; STOKOLS, 1990, 1995, 1996a; CRAIK, 1996). Az elmélet terén az egyes eltérő megközelítések integrálódását várhatjuk. A gyakorlat (pl. a környezettervezés) pedig folyamatosan kiegyensúlyozódik, mégpedig érdekes módon a diverzitás, a sokféleség (GIFFORD, 1997) jegyében, mind az elméleti elképzelések, mind az alkalmazott módszerek terén figyelembe véve a személyre szabott környezetek (CHERULNIK, 1993b) és az adott kultúra (HARDIE, 1989) sajátosságait.

IRODALOM

- AIELLO, J. R., THOMPSON, D. E., BAUM, A. (1981) The symbiotic relationship between social psychology and environmental psychology: Implications from crowding, personal space, and intimacy regulation research. In Harvey, J. H. (ed.) *Cognition, social behavior, and the environment*. 423–441. Lawrence Erlbaum, Hillsdale
- ALEXANDER, C. (1970) The goodness of fit and its source. In Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., Rivlin, L. G. (eds) *Environmental psychology: Man and his physical setting*. 42–56. Holt, Rinehart, and Winston, New York
- ALTMAN, I. (1975) *The environment and social behavior. Privacy, personal space, territory and crowding*. Brooks/Cole, Monterey
- ALTMAN, I., BROWN, B. B., STAPLES, B., WERNER, C. M. (1992) A transactional approach to close relationships: courtship, weddings and placemaking. In Walsh, W. B., Craik, K. H., Price, R. H. (eds) *Person-Environment Psychology, Contemporary models and perspectives*. 193–241. Lawrence Erlbaum, Hillsdale
- ALTMAN, I., CHEMERS, M. M. (1980) *Culture and environment*. Brooks/Cole, Monterey
- ALTMAN, I., ROGOFF, B. (1987) World views in psychology: Trait, interactional, organismic, and transactional perspectives. In Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of environmental psychology*. 7–40. Vol. 1. Wiley & Sons, New York
- ALTMAN, I., WANDERSMAN, A. (eds) (1987) *Neighborhood and community environments*. Plenum Press, New York
- AMEDEO, D. (1993) Emóciók a személy-környezet–viselkedés epizódokban. In Dúll A., Kovács Z. (szerk.) (1998) *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény*. 183–207. Bibliotheca Psychologica, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- ANDERSON, C. A., ANDERSON, K. B. (1996) Violent crime rate studies in philosophical context: A destructive testing approach to heat and southern culture of violence effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, (70) 4, 740–756.
- APPLEYARD, D. (1973) Notes on urban perception and knowledge. In Downs, R. M., Stea, D. (eds) *Image and environment. Cognitive mapping and spatial behavior*. 87–109. Aldine Publ. Comp., Chicago
- ASCH, S. (1952) Személyekről alkotott benyomások. In Hunyady Gy. (szerk.) (1973) *Szociálpszichológia*. 137–151. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- BARKER, R. G. (1961) Explorations in ecological psychology. In Furnham, A., Argyle, M. (eds.) (1981) *The psychology of social situations*. 271–294. Pergamon Press, Oxford
- BARKER, R. G. (1968) *Ecological psychology: Concepts and methods for studying the environment of human behavior*. Stanford University Press, Stanford

- BARKER, R. G. (1987) *Prospecting in environmental psychology: Oskaloosa revisited*. In Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of environmental psychology*. 1413–1433. Vol. 2. Wiley & Sons, New York
- BARON, R. M. (1981) Social knowing from an ecological-event perspective: A consideration of the relative domains of power for cognitive and perceptual modes of knowing. In Harvey, J. H. (ed.) *Cognition, social behavior, and the environment*. 61–92. Lawrence Erlbaum, Hillsdale
- BAUM, A., VALINS, S. (1977) *Architecture and social behavior: Psychological studies of social density*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale
- BECHTEL, R. B. (1970) Human movement and architecture. In Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., Rivlin, L. G. (eds) *Environmental psychology: Man and his physical setting*. 642–646. Holt, Rinehart, and Winston, New York
- BECHTEL, R. B. (1989) Behavior in the house: A cross-cultural comparison using behavior-setting methodology. In Low, S. M., Chambers, E. (eds) *Housing, culture and design. A comparative perspective*. 165–189. University of Pennsylvania Press, Philadelphia
- BECHTEL, R. B. (1990) Ecological psychology. In Bechtel, R. B., Marans, R. W., Michelson, W. (eds) *Methods in environmental and behavioral research*. 191–215. Robert E. Krieger Publ. Comp., Malabar
- BECHTEL, R. B. (1996) The paradigm of environmental psychology. *American Psychologist*, 51, 1187–1188.
- BECHTEL, R. B. (1997) *Environment & behavior*. Sage Publications, Thousand Oaks
- BECHTEL, R. B., MARANS, R. W., MICHELSON, W. (eds) (1990) *Methods in environmental and behavioral research*. Robert E. Krieger Publ. Comp., Malabar
- BECHTEL, R. B., SRIVASTAVA, R. K. (1978) Post-occupancy evaluation of housing. Report submitted to the U. S. Department of Housing and Urban Development
- BECK, R. (1970) Spatial meaning and the properties of the environment. In Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., Rivlin, L. G. (eds) *Environmental psychology: Man and his physical setting*. 134–141. Holt, Rinehart, and Winston, New York
- BELL, P. A., FISHER, J. D., BAUM, A., GREEN, T. E. (1990) *Environmental psychology*. Holt, Rinehart, and Winston, New York
- BOHNER, G., CROW, K., ERB, H. P., SCHWARZ, N. (1992) Affect and persuasion: Mood effects on the processing of message content and context cues and on subsequent behavior. *European Journal of Social Psychology*, (22) 6, 511–531.
- BONNES, M., MANNETTI, L., SECCHIAROLI, G., TANUCCI, G. (1990): The city as a multi-place system: An analysis of people-urban environment transactions. *Journal of Environmental Psychology*, 10, 37–65.
- BONNES, M., SECCHIAROLI, G. (1995) *Environmental psychology. A psycho-social introduction*. Sage, London
- BONTA, J. (1988) Beyond a new architecture toward a still newer architecture. *Periodica Polytechnica Architecture*, 32, 1–2, 3–17.
- BOWERS, K. S. (1973) Situationism in psychology: An analysis and a critique. *Psychological Review*, 80, 307–336.
- BRIGHAM, J. C. (1991) *Social psychology*. Ch. 12.: The impact of the environment on behavior. 506–548. Harper-Collins Publ., New York

- BRONFENBRENNER, U. (1977) Toward an experimental ecology of human development. *American Psychologist*, 513–531. July 1977
- BRUNSWIK, E. (1955) A megismerési probléma hatóköre és nézőpontjai. *Pszichológia*, 1988, (8) 4, 593–612.
- BRUNSWIK, E. (1956) *Perception and the representative designs of experiments*. University of California Press, Berkeley
- BURGESS, E. W. (1968) A városfejlődés: hipotézisek egy kutatási javaslatához. In Szelényi I. (szerk.) (1973) *Városszociológia*. 147–161. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- BUTTEL, F. H. (1987) New directions in environmental sociology. *Annual Review of Sociology*, 13, 465–488.
- BUTTNER, A., SEAMON, D. (eds) (1980) *The human experience of space and place*. London, Croom Helm
- CALHOUN, J. B. (1962) Population density and social pathology. *Scientific American*, 206, 139–148.
- CANTER, D. (1972) *Psychology for architects*. Applied Sciences, London
- CANTER, D. (1977) *The psychology of place*. Architectural Press, London
- CANTER, D. (1984) Beyond building utilisation. In Powell, J. A., Cooper, I., Lera, D. (eds) *Designing for building utilisation*. 41–47. Avebury, Aldershot
- CANTER, D. (1986) Putting situations in their place: Foundations for a bridge between social and environmental psychology. In Furnham, A. (ed.) *Social behaviour in context*. 208–239. Allyn & Bacon, London
- CANTER, D. (1988) Action and place: An existential dialectic. In Canter, D., Krampen, M., Stea, D. (eds) *Environmental perspectives*. 1–18. Avebury, Aldershot
- CANTER, D. (1990) In search of objectives. In Altman, I., Christensen, K. (eds) *Environment and behavior studies, Emergence of intellectual traditions*. 315–339. Plenum Press, New York
- CANTER, D. (1991) Understanding, assessing, and acting in places: Is an integrative framework possible. In Gärling, T., Evans, G. W. (1991) *Environment, cognition and action, An integrated approach*. 191–209. Oxford University Press, New York
- CANTER, D., DONALD, I. (1987) Environmental psychology in the United Kingdom: Origins and current trends. In Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of environmental psychology*. 1281–1311. Vol. 2. Wiley, New York
- CANTER, D., LEE, T. (eds) (1974) *Psychology and the built environment*. Architectural Press, London
- CANTER, D., STEA, D., KRAMPEN, M. (1988) New directions in environmental research. In Canter, D., Krampen, M., Stea, D. (eds) *Environmental perspectives*. vii-1. Avebury, Aldershot
- CARLSMITH, J. M., ANDERSON, C. A. (1979) Ambient temperature and the occurrence of collective violence: A new analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, (37) 3, 337–344.
- CARSON, R. (1962/1995) *Néma tavasz*. Katalizátor Iroda, Budapest
- CHERULNIK, P. D. (1993a) Sociopetal space in psychiatric hospitals. In Cherulnik, P. D. (ed.) *Applications of environment-behavior research. Case studies and analysis*. 131–154. Cambridge University Press, Cambridge
- CHERULNIK, P. D. (1993b) *Applications of environment-behavior research. Case studies and analysis*. Cambridge University Press, Cambridge

- CLITHEROE, H. C. JR., STOKOLS, D., ZMUIDZINAS, M. (1998) Conceptualizing the context of environment and behavior. *Journal of Environmental Psychology*, 18, 103–112.
- COHEN, R. (ed.) (1985) *The development of spatial cognition*. Erlbaum, Hillsdale
- CRAIK, K. H. (1970) Environmental psychology. In Craik, K. H., Kleinmutz, R., Rosnow, R., Rosenthal, R., Cheyne, J. A., Walters, R. H. (eds) *New directions in psychology*. Vol. 4. 1–120. Holt, Rinehart, and Winston, New York
- CRAIK, K. H. (1973) Environmental psychology. *Annual Review of Psychology*, 24, 403–422.
- CRAIK, K. H. (1996) Environmental psychology: A core field within psychological science. *American Psychologist*, 51, 1186–1187.
- CSANÁDI G., LADÁNYI J. (1992) *Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- CSÉFALVAY Z. (1994) *A modern társadalomföldrajz kézikönyve*. Ikva Kft., Budapest
- DEMICK, J., WAPNER, S. (1990) Role of psychological science in promoting environmental quality. *American Psychologist*, (45) 5, 631–632.
- DOWNS, R. M., MEYER, J. T. (1978) Geography and the mind: An exploration of perceptual geography. *American Behavioral Scientist*, 22, 59–78.
- DOWNS, R. M., STEA, D. (1973) *Image and environment. Cognitive mapping and spatial behavior*. Aldine Publ. Comp., Chicago
- DUBOS, R. (1970) The social environment. In Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., Rivlin, L. G. (eds) *Environmental psychology: Man and his physical setting*. 202–208. Holt, Rinehart, and Winston, New York
- DÚLL A. (1990) Hétköznapi cselekvések mentális szerveződése. *Bölcsészdoktori értekezés*, ELTE, Budapest
- DÚLL A. (1992) Mindennapi aktivitások mentális szerveződése. *Magyar Pszichológiai Társaság X. Tudományos Nagygyűlése*, 1992. aug. 30.–szept. 2., Budapest. *Előadás-kivonatok*, 11.
- DÚLL A. (1994) Közvetlen lakókörnyezeteink és a bennük folyó mindennapi cselekvések összefüggései. *Magyar Pszichológiai Társaság XI. Országos Tudományos Nagygyűlése*, 1994. ápr. 6–9., Debrecen. *Előadás-kivonatok*, 128.
- DÚLL A. (1995a) Az otthon környezetpszichológiai aspektusai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, (35) 5–6, 345–377.
- DÚLL, A. (1995b) Different residential environments: Different efficacy in everyday activities? *IV. Európai Pszichológiai Kongresszus*, 1995. július 2–7., Athén, *Abstract Book*, 302.
- DÚLL A. (1996a) A helyidentitásról. *Magyar Pszichológiai Szemle*, (36) 4–6, 363–391.
- DÚLL, A. (1996b) Kitchenwork: A reflection of behavioral – emotional attitudes towards home. *Environment-Design Research Seminars*. Kézirat, University of California, Irvine, USA
- DÚLL, A. (1996c) *Kitchenwork in the home context: Some considerations for a contextual-emotional analysis*. Kézirat, Department of Social Psychology, Graduate School of Claremont, USA
- DÚLL A. (1997) A fény – pszichológiai megvilágításban. *Építés Felújítás*, (4) 1, 20–24.
- DÚLL A. (1998) *Hétköznapi otthoni rutinok környezetpszichológiai vizsgálata*. Ph. D.-disszertáció, ELTE, Budapest
- DÚLL A., KOVÁCS Z. (szerk.) (1998) *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény I*. Bibliotheca Psychologica. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- DÚLL A., URBÁN R. (1997) Az épített környezet konnotatív jelentésének vizsgálata: módszertani megfontolások. *Pszichológia*, (17) 2, 151–179.

- DÚLL, A., URBÁN, R. (megjelenés alatt) Emotions and physical environment: Some health psychological considerations. In *Proceedings of the 9th Annual Conference of the European Health Psychology Society*, University of Bergen, Norway
- DUNLAP, R. E., CATTON, W. R., JR. (1979) Environmental sociology. *Annual Review of Sociology*, 5, 243–273.
- DWYER, W. O., PORTER, B. E., LEEMING, F. C., OLIVER, D. P. (1996) Environmental social psychology. In Sadava, S. W., McCreary, D. R. (eds) *Applied social psychology*. Prentice Hall, Upper Saddle River
- ENDLER, N. S., MAGNUSSON, D. (1976) Toward an interactional psychology of personality. *Psychological Bulletin*, 83, 956–974.
- FARKAS A. (1992) Brunswik Egon egy tanítvány szemével – Interjú Hans Kleitlerrel, a Tel-Avivi Egyetem professzorával. *Pszichológia*, (12) 1, 125–130.
- FISCHHOFF, B. (1981) No man is a discipline. In Harvey, J. H. (ed.) *Cognition, social behavior, and the environment*. 579–587. Lawrence Erlbaum, Hillsdale
- FITCH, J. M. (1965) Tapasztalati alapok az esztétikai ítéletekhez. In Dúll A., Kovács Z. (szerk.) (1998) *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény*. 171–183. Bibliotheca Psychologica, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- FODOR, J. A., PYLYSHYN, Z. W. (1981) How direct is visual perception? Some reflections on Gibson's „Ecological Approach”. *Cognition*, 9, 139–196.
- FORGAS, J. P. (1979) *Social episodes: The study of interaction routines*. Academic Press, London
- FORGAS, J. P. (1981) The perception of social episodes. In Furnham, A., Argyle, M. (eds) *The psychology of social situations*. 80–95. Pergamon Press, Oxford
- FORGAS, J. P. (1985) A társas interakciók ökológiai, módszertani és alkalmazott vonatkozásai. In Forgas, J. P. (1989) *A társas érintkezés pszichológiája*. 339–358. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- FUNDER, D. C., OZER, D. J. (1983) Behavior as a function of the situation. *Journal of Personality and Social Psychology*, (44) 1, 107–112.
- FURNHAM, A., ARGYLE, M. (eds) (1981) *The psychology of social situations*. Pergamon Press, Oxford
- GANS, H. J. (1957) Tervezés – várostervezés – egészség. In Vidor F. (szerk.) (1979) *Urbanisztika*. 449–560. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- GARDNER, G. T., STEIN, P. C. (1996) *Environmental problems and human behavior*. Allyn and Bacon, Boston
- GÄRLING, A. (1998) Introduction – conceptualization of human environments. *Journal of Environmental Psychology*, 18, 69–73.
- GÄRLING, T., GOLLEDGE, R. G. (1993a) Understanding behavior and environment: A joint challenge to psychology and geography. In Gärling, T., Golledge, R. G. (eds) *Behavior and environment. Psychological and geographical approaches*. 1–16. North-Holland, Amsterdam
- GÄRLING, T., GOLLEDGE, R. G. (eds) (1993b) *Behavior and environment. Psychological and geographical approaches*. North-Holland, Amsterdam
- GEGESI KISS P. (1966) Az ember és a környezet kapcsolatának jelentősége gyermekkorban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, (23) 3, 333–342.
- GERMAIN, C. B. (1991) *Human behavior in the social environment. An ecological view*. Columbia University Press, New York

- GIBSON, E. J. (1988) Exploratory behavior in the development of perceiving, acting, and the acquiring of knowledge. *Annual Review of Psychology*, 39, 1–41.
- GIBSON, E. J. (1991a) The ecological approach: A foundation for environmental psychology. In Downs, R. M., Liben, L. S., Palermo, D. S. (eds) *Visions of aesthetics, the environment and development*. 87–113. The Pennsylvania State University
- GIBSON, E. J. (1991b) *An odyssey in learning and perception*. MIT Press, Cambridge
- GIBSON, J. J. (1971) Koffka hagyatéka: az „elvek”. In Kardos L. (szerk.) (1974) *Alaklélektan*. 525–536. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- GIBSON, J. J. (1974) *The perception of the visual world*. Greenwood Press, Westport
- GIBSON, J. J. (1977) The theory of affordances. In Shaw, R., Bransford, J. (eds) *Perceiving, acting, knowing: Toward an ecological psychology*. 67–82. Lawrence Erlbaum, Hillsdale
- GIBSON, J. J. (1979) *The ecological approach to visual perception*. Houghton Mifflin, Boston
- GIBSON, J. J., GIBSON, E. J. (1955) Perceptuális tanulás: differenciálás vagy gazdagodás. In Marton L. M. (1975) (szerk.) *A tanulás szerepe az emberi észlelésben*. 45–63. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- GIFFORD, R. (1997) *Environmental psychology, Principles and practice*. Allyn and Bacon, Boston
- GOLD, J. R. (1989) *An introduction to behavioural geography*. Oxford University Press, Oxford
- GOLLEDGE, R. G. (1993) Geographical perspectives on spatial cognition. In Gärling, T., Golledge, R. G. (eds) *Behavior and environment. Psychological and geographical approaches*. 16–47. North-Holland, Amsterdam
- GROAT, L., DESPRÉS, C. (1991) The significance of architectural theory for environmental design research. In Zube, E. H., Moore, G. T. (eds) *Advances in environment, behavior and design*. 3–53. Vol. 3. Plenum Press, New York
- GUMP, P. V. (1990) The short history of the Midwest Psychological Field Station. *Environment and behavior*, 22, 436–457.
- HAGINO, G., MOCHIZUKI, M., YAMAMOTO, T. (1987) Environmental psychology in Japan. In Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of environmental psychology*. 1155–1171. Vol. 2. Wiley, New York
- HARDIE, G. J. (1989) Environment and behavior research for developing countries. In Zube, E. H., Moore, G. T. (eds) *Advances in environment, behavior, and design*. Vol. 2. Plenum, New York
- HARKAI SCHILLER P. (1944) *Bevezetés a lélektanba. A cselekvés szerkezete*. Pantheon, Budapest
- HARTIG, T., EVANS, G. W. (1993) A természetélmény pszichológiai alapjai. In Düll A., Kovács Z. (szerk.) (1998) *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény*. 233–255. Bibliotheca Psychologica, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- HARVEY, J. H. (1981) *Cognition, social behavior, and the environment*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale
- VAN HECK, G. L. (1984) Situation concepts: definitions and classification. In Hettema, P. J. (ed.) *The assessment of human adaptation*. Katholieke Universiteit, Brabant
- HEGEDŰS T. A. (1983) A társadalomtudományok integrációja – az ökológia a pszichológiában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 4, 65–76.
- HEIMSTRA, N. W., MCFARLING, L. H. (1974) *Environmental psychology*. Brooks/Cole Publ. Comp., Monterey

- HOLAHAN, C. J. (1982a) A környezetpszichológia természete és története. In Dúll A., Kovács Z. (szerk.) (1998) *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény*. 9–27. Bibliotheca Psychologica, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- HOLAHAN, C. J. (1982b) A környezeti észlelés. In Dúll A., Kovács Z. (szerk.) (1998) *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény*. 27–47. Bibliotheca Psychologica, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- HOLAHAN, C. J. (1982c) A környezet megismerése: környezeti kogníció. In Dúll A., Kovács Z. (szerk.) (1998) *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény*. 47–81. Bibliotheca Psychologica, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- HOLAHAN, C. J. (1982d) *Environmental psychology*. Random House, New York
- HOLAHAN, C. J. (1986) Environmental psychology. *Annual Review of Psychology*, 37, 381–407.
- HOYT, H. (1964) A városi struktúra klasszikus modelljeinek újabb torzulásai. In Szelényi I. (szerk.) (1973) *Városszociológia*. 161–182. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- HUTCHINSON, E. D. (1999) *Dimensions of human behavior, Person and environment*. Pine Forge Press, Thousand Oaks
- ITTELSON, W. H. (1960) Some factors influencing the design and functions of psychiatric facilities. Progress Report, Brooklyn Colledge
- ITTELSON, W. H., PROSHANSKY, H. M., RIVLIN, L. G., WINKEL, G. (1974) *An introduction to environmental psychology*. Holt, Rinehart, and Winston, New York
- IZUMI, K. (1957) An analysis for the design of hospital quarters for the neuropsychiatric patient. *Mental Hospitals*, 8, 31–32.
- IZUMI, W. (1970) Psychosocial phenomena and building design. In Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., Rivlin, L. G. (eds) *Environmental psychology: Man and his physical setting*. 569–573. Holt, Rinehart, and Winston, New York
- JODELET, D. (1987) The study of people-environment relations in France. In Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of environmental psychology*. 1171–1195. Vol. 2. Wiley, New York
- KANIZSAI NAGY I. (1996) *Otthonhoz való kötődés vizsgálata kérdőíves módszerrel*. Szakdolgozat, ELTE, Budapest
- KAPLAN, S. (1983) A model of person-environment compatibility. *Environment and Behavior*, (15) 3, 311–332.
- KARDOS L. (1970) Előszó. In Kardos L. (szerk.) *Behaviorizmus*. 5–26. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- KARDOS L. (1974) Az alaklélektan. In Kardos L. (szerk.) *Alaklélektan*. 5–37. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- KOFFKA, K. (1935) Természet, élet, lelki jelenség. In Kardos, L. (szerk.) (1974) *Alaklélektan*. 240–255. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- KRAMPEN, M. (1991) Environmental meaning. In Zube, E. H., Moore, G. T. (eds) *Advances in environment, behavior and design*. 231–268. Vol. 3. Plenum Press, New York
- KRUPAT, E. (1985) *People in cities. The urban environment and its effects*. Cambridge University Press, Cambridge
- KRUSE, L., GRAUMANN, C. F. (1987) Environmental psychology in Germany. In Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of environmental psychology*. 1195–1227. Vol. 2. Wiley, New York
- KÜLLER, R. (1987) Environmental psychology from a Swedish perspective. In Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of environmental psychology*. 1243–1281. Vol. 2. Wiley, New York

- LANG, J. (1987) *Creating architectural theory: The role of the behavioral sciences in environmental design*. Van Nostrand Reinhold, New York
- LANG, J. (1991) Design theory from an environment and behavior perspective. In Zube, E. H., Moore, G. T. (eds) *Advances in environment, behavior and design*. 53–101. Vol. 3. Plenum Press, New York
- LAWRENCE, R. J. (1983) Architecture and behavioural research: A critical review. *Design Studies*, (4) 2, 76–83.
- LAWRENCE, R. J. (1989) Translating anthropological concepts into architectural practice. In Low, S. M., Chambers, E. (eds) *Housing, culture, and design. A comparative perspective*. 89–115. University of Pennsylvania Press, Philadelphia
- LAWRENCE, R. J. (1995) A psychological-spatial approach for architectural design and research. In Groat, L. (ed.) *Giving places meaning. Readings in environmental psychology*. 241–257. Academic Press, London
- LE CORBUSIER (1968) *A jövő nagyvárosai*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- LEFF, H. L. (1978) *Experience, environment, and human potentials*. Oxford University Press, New York
- LEWIN, K. (1943) Pszichológiai ökológia. In Mérei F. (szerk.) (1972) *A mezőelmélet a társadalomtudományban*. 327–350. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- LEWIN, K. (1972) (Mérei F. szerk.) *A mezőelmélet a társadalomtudományban*. Gondolat, Budapest
- LEWIN, K. (1975) (Mérei F., Szakács F. szerk.) *Csoportdinamika*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- LEWIS, G., BOOTH, M. (1994) Are cities bad for your mental health? *Psychological Medicine*, 24, 913–915.
- LICHTENSTEIN, E. H., BREWER, B. F. (1980) Memory for goal-directed events, *Cognitive Psychology*, 12, 412–445.
- LOMBARDO, T. J. (1987) *The reciprocity of perceiver and environment*. Erlbaum, Hillsdale
- LOZANO, E. E. (1992) Visual needs in urban environments and physical planning. In Nasar, J. L. (ed.) *Environmental aesthetics, Theory, research, and applications*. 395–422. Cambridge University Press, Cambridge
- LYNCH, K. (1960a) *The image of the city*. MIT Press, Cambridge
- LYNCH, K. (1960b) A város szemléletének struktúrája. In Vidor F. (szerk.) (1979) *Urbanisztika*. 537–558. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- LYNCH, K. (1973) Some references to orientation. In Downs, R. M., Stea, D. (eds) *Image and environment. Cognitive mapping and spatial behavior*. 300–315. Aldine Publ. Comp., Chicago
- LYNCH, K., RODWIN, L. (1970) A theory of urban form. In Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., Rivlin, L. G. (eds) *Environmental psychology: Man and his physical setting*. 84–100. Holt, Rinehart, and Winston, New York
- MACE, W. M. (1977) James J. Gibson's strategy for perceiving: Ask not what's inside your head, but what your head is inside of. In Show, R., Bransford, J. (eds) *Perceiving, acting, and knowing. Toward an ecological psychology*. 43–66. Lawrence Erlbaum, Hillsdale
- MAGNUSSON, D. (1981b) An analysis of situational dimensions. In Furnham, A., Argyle, M. (eds) *The psychology of social situations*. 95–113. Pergamon Press, Oxford

- MAGNUSSON, D. (ed.) (1981a) *Toward a psychology of situations: An interactional perspective*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale
- MAGNUSSON, D., STATTIN, H. (1996) Person-context interaction theories. *Reports from the Department of Psychology*, Stockholm University, Stockholm
- MARSELLA, A. J. (1998) Urbanization, mental health, and social deviancy: A review of issues and research. *American Psychologist*, (53) 6, 624–635.
- MARTON L. M. (1975) A tanulás szerepe az emberi észlelésben. In Marton L. M. (szerk.) *A tanulás szerepe az emberi észlelésben*. 5–41. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- MCANDREW, F. T. (1993) *Environmental psychology*. Brooks/Cole Publishing Company, Belmont
- MÉREI F. (1975) A cselekvés szerkezete és a közösségi dinamika – Kurt Lewin pszichológiája. In Mérei F., Szakács F. (szerk.) *Csoportdinamika*. 7–57. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- MICHELSON, W. H. (1987) Congruence: The evolution of a contextual concept. In vanVliet, W., Choldin, H., Michelson, W., Popeone, D. (eds) *Housing and neighborhoods. Theoretical and empirical contributions*. 19–29. Greenwood Press, New York
- MILGRAM, S. (1970) A nagyvárosi élet élménye. Pszichológiai elemzés. In Szilágyi V. (szerk.) (1980) *Együttérés, önzetlenség, felelősség*. 37–57. Tankönyvkiadó, Budapest
- MISCHEL, W. (1973) Toward a cognitive social learning reconceptualization of personality. *Psychological Review*, 80, 252–283.
- MOORE, G. T. (1987) Environment and behavior research in North America: History, developments, and unresolved issues. In Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of environmental psychology*. 1359–1411. Vol. 2. Wiley, New York
- MURRAY, H. A. (1938) *Explorations in personality*. Oxford University Press, New York
- NÁDAI M. (1992) *Gyümölcs a tudás fájáról. Környezeti képek könyv mindenkinek*. Aqua Kiadó, Budapest
- NÁNAY B. (1997) J. J. Gibson affordanciaelmélete és a kortárs percepciókutatás. *Pszichológia*, (17) 1, 53–76.
- NASAR, J. L. (ed.) (1992) *Environmental aesthetics. Theory, research and applications*. Cambridge University Press, Cambridge
- NÉMETH A., SZÁDÓCZKY E., ARATÓ M., FALUS A., MOUSSONG-KOVÁCS E. (1989) Téli depresszió és fényterápia. *Psychiatria Hungarica*, (4) 3, 181–186.
- NIIT, T., HEIDMETS, M., KRUSVALL, J. (1987) Environmental psychology in the Soviet Union. In Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of environmental psychology*. 1311–1331. Vol. 2. Wiley, New York
- OSMOND, H. (1957) Function as the basis of psychiatric ward design. *Mental Hospital*, 8, 23–30.
- OSMOND, H. (1970) Function as the basis of psychiatric ward design. In Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., Rivlin, L. G. (eds) *Environmental psychology: Man and his physical setting*. 560–569. Holt, Rinehart, and Winston, New York
- OXLEY, D., HAGGARD, L. M., WERNER, C. M., ALTMAN, I. (1986) Transactional qualities of neighborhood social networks. A case study of „Christmas street”. *Environment and Behavior*, (18) 5, 640–677.
- PATTON, M. Q. (1990) *Qualitative evaluation and research methods*. Sage Publ., Beverly Hills

- PENNEBAKER, J. W., RIMÉ, B., BLANKENSHIP, V. E. (1996) Stereotypes of emotional expressiveness of Northerners and Southerners: A cross-cultural test of Montesquieu's hypotheses. *Journal of Personality and Social Psychology*, (70) 2, 372–380.
- PERVIN, L. A. (1975) Definitions, measurement and classification of stimuli, situations and environments. *Educational Testing Service Research Bulletin*, 23, Princeton, New Jersey
- PERVIN, L. A. (1976) A free-response description approach to the analysis of person-situation interaction. In Furnham, A., Argyle, M. (eds) (1981) *The psychology of social situations*. 40–55. Pergamon Press, Oxford
- PLÉH CS. (1992) *Pszichológiatörténet*. Gondolat, Budapest
- VAN DER PLIGT, J. (1996) Social psychology and environmental issues. In Semin, G. R., Fiedler, K. (eds) *Applied social psychology*. 173–197. Sage, London
- PROSHANSKY, H. M. (1981) An environmental psychologist's perspective on the interdisciplinary approach in psychology. In Harvey, J. H. (ed.) *Cognition, social behavior, and the environment*. 3–20. Lawrence Erlbaum, Hillsdale
- PROSHANSKY, H. M. (1987) The field of environmental psychology: Securing its future. In Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of Environmental Psychology*. 1467–1489. Vol. 2. Wiley and Sons, New York
- PROSHANSKY, H. M. (1990) The pursuit of understanding: An intellectual history. In Altman, I., Christensen, K. (eds) *Environment and behavior studies. Emergence of intellectual traditions*. 9–31. Plenum Press, New York
- PROSHANSKY, H. M., ITTELSON, W. H., RIVLIN, L. G. (eds) (1970a) *Environmental psychology: Man and his physical setting*. Holt, Rinehart, and Winston, New York
- PROSHANSKY, H. M., ITTELSON, W. H., RIVLIN, L. G. (1970b) Introduction. In Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., Rivlin, L. G. (eds) *Environmental psychology: Man and his physical setting*. 1–7. Holt, Rinehart, and Winston, New York
- PROSHANSKY, H. M., ITTELSON, W. H., RIVLIN, L. G. (1970c) The environmental psychology of the psychiatric ward. In Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., Rivlin, L. G. (eds) *Environmental psychology: Man and his physical setting*. 419–439. Holt, Rinehart, and Winston, New York
- PROSHANSKY, H. M., ITTELSON, W. H., RIVLIN, L. G. (1970d) The influence of physical environment on behavior: Some basic assumptions. In Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., Rivlin, L. G. (eds) *Environmental psychology: Man and his physical setting*. 27–37. Holt, Rinehart, and Winston, New York
- PROSHANSKY, H. M., O'HANLON, T. (1977) Environmental psychology: Origins and development. In Stokols, D. (ed.) *Perspectives on environment and behavior. Theory, research, and applications*. 101–131. Plenum Press, New York
- READ, H. (1953/1964) *Art & industry*. Indiana University Press, Bloomington
- REX, J. A. (1968) Az átmeneti övezet szociológiája. In Szelényi I. (szerk.) (1973) *Városshociológia*. 20–224. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- ROCK, I., PALMER, S. (1991) Az alaklélektan öröksége. *Tudomány*, 1991. február, 40–47.
- RÓKUSFALVY P. (1997) *A környezetpszichológia alapkérdései*. Kézirat, Szombathely
- RUSSELL, J. A., MEHRABIAN, A. (1978) A description of the affective quality attributed to environments. *Journal of Personality and Social Psychology*, (38) 2, 311–322.
- RUSSELL, J. A., SNODGRASS, J. (1987) Emotion and the environment. In Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of Environmental Psychology*. 245–281. Vol. 1. Wiley, New York

- RUSSELL, J. A., WARD, L. M. (1982) Environmental psychology. *Annual Review of Psychology*, 33, 651–688.
- SAEGERT, S., WINKEL, G. H. (1990) Environmental psychology. *Annual Review of Psychology*, 41, 441–477.
- SÁNCHEZ, E., WIESENFELD, E., CRONICK, K. (1987) Environmental psychology from a Latin American perspective. In Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of environmental psychology*. 1337–1359. Vol. 2. Wiley, New York
- SEAMON, D. (1979) *A geography of the lifeworld. Movement, rest and encounter*. St. Martin's Press, New York
- SÉRA L. (1990) A pszichológia és a környezet. *Pszichológia*, (10) 4, 609–639.
- SÉRA L., BAKON I., STEFANIK K. (1993) Térismeret és kognitív készségek. *Pszichológia*, (13) 1, 43–65.
- SIME, J. D. (1986) Creating places or designing places. *Journal of Environmental Psychology*, 6, 49–63.
- SIMMEL, G. (1903) A nagyváros és a szellemi élet. In Szelényi I. (szerk.) (1973) *Városshociológia*. 251–266. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- SOMMER, B., SOMMER, R. (1997) *Practical guide to behavioral research. Tools and techniques*. Oxford University Press, New York
- SOMMER, R. (1969) *Personal space*. Prentice Hall, Englewood Cliffs
- SOMMER, R. (1987) Dreams, reality, and the future of environmental psychology. In Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of Environmental Psychology*. 1489–1513. Vol. 2. Wiley and Sons, New York
- SOMMER, R. (1996) Benchmarks in environmental psychology. *Journal of Environmental Psychology*, 17, 2–10.
- STAPLES, S. L. (1996) Human response to environmental noise. *American Psychologist*, (51) 2, 143–150.
- STERN, P. C. (1992) Psychological dimensions of global environmental change. *Annual Review of Psychology*, 43, 269–302.
- STOKOLS, D. (1977) Origins and directions of environment-behavioral research. In Stokols, D. (ed.) *Perspectives on environment and behavior. Theory, research, and applications*. 5–36. Plenum Press, New York
- STOKOLS, D. (1978) Environmental psychology. *Annual Review of Psychology*, 29, 253–295.
- STOKOLS, D. (1981) Group x place transactions: Some neglected issues in psychological research on settings. In Magnusson, D. (ed.) *Toward a psychology of situations: An interactional perspective*. 393–415. Lawrence Erlbaum, Hillsdale
- STOKOLS, D. (1987) Conceptual strategies of environmental psychology. In Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of environmental psychology*. 41–70. Vol. 1. Wiley, New York
- STOKOLS, D. (1988) Transformational processes in people-environment relations. In McGrath, J. E. (ed.) *The social psychology of time*. 233–252. Sage Publ., Beverly Hills
- STOKOLS, D. (1990) Instrumental and spiritual views of people-environment relations. *American Psychologist*, (45) 5, 641–646.
- STOKOLS, D. (1995) The paradox of environmental psychology. *American Psychologist*, (50) 10, 821–837.
- STOKOLS, D. (1996a) Bridging the theoretical and applied facets of environmental psychology. *American Psychologist*, 51, 1188–1189.

- STOKOLS, D. (1996b) Translating social ecological theory into guidelines for community health promotion. *American Journal of Health Promotion*, 10, 282–298.
- STOKOLS, D. (megjelenés alatt) Directions of environmental psychology in the 21st century. In Wapner, S., Demick, J., Yamamoto, T., Takahashi, T. (eds) *Handbook of Japan-United States environment-behavior research: Towards a transactional approach*. Plenum Press, New York
- STOKOLS, D., ALTMAN, I. (eds) (1987) *Handbook of Environmental Psychology*. Vol. 1–2. Wiley and Sons, New York
- STOKOLS, D., SHUMAKER, S. A. (1981) People in places: A transactional view of settings. In Harvey, J. H. (ed.) *Cognition, social behavior, and the environment*. 441–489. Lawrence Erlbaum, Hillsdale
- STRINGER, P., KREMER, A. (1987) Environmental psychology in the Netherlands. In Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of environmental psychology*. 1227–1243. Vol. 2. Wiley, New York
- SUNDSTROM, E., BELL, P. A., BUSBY, P. L., ASMUS, C. (1996) Environmental psychology 1989–1994. *Annual Review of Psychology*, 47, 485–512.
- SZELÉNYI I. (1973a) Bevezető tanulmány. *Városshociológia*. 7–38. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- SZELÉNYI I. (szerk.) (1973b) *Városshociológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- SZELÉNYI I. (1990) *Városi társadalmi egyenlőtlenségek*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- SZITÓ I. (1991) Az ökológiai megközelítés a pszichológiában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2, 215–232.
- SZOKOLSZKY Á. (szerk.) (1995) *An introduction to ecological psychology*. Egyetemi jegyzet, ELTE Általános Pszichológia – Kognitív programok, Budapest
- SZOKOLSZKY Á., KÁDÁR E. (1999) James J. Gibson ökológiai pszichológiája. *Pszichológia*, (19) 3, 289–322.
- TAYLOR, R. B. (1987) Toward of environmental psychology of disorder: Delinquency, and fear of crime. In Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of environmental psychology*. 951–987. Vol. 2. Wiley, New York
- TELEKI P. (1917/1996) *A földrajzi gondolat története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- THORNE, R., HALL, R. (1987) Environmental psychology in Australia. In Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of environmental psychology*. 1137–1155. Vol. 2. Wiley, New York
- TÍMÁR J. (1993) A nők tanulmányozása a földrajzban, avagy: van-e létjogosultsága a feminista geográfiának Magyarországon. *Tér és Társadalom*, (7) 1–2, 1–18.
- TOLMAN, E. C. (1948) Cognitive maps in rats and men. *Psychological Review*, 55, 189–208.
- TUAN, Y. F. (1974) *Topophilia: A study of environmental perception, attitudes and values*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs
- VALENTINE, E. R. (1982/1988) *Fogalmak és nézőpontok a pszichológiában*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- VALSINER, J. (1988) Ontogeny of co-construction of culture within socially organized environmental settings. In Valsiner, J. (ed.) *Child development within culturally structured environments*. 283–297. Vol. 2. Ablex, Norwood
- VEITCH, R., ARKKELIN, D. (1995) *Environmental psychology. An interdisciplinary perspective*. Prentice Hall International, Inc., Upper Saddle River

- W. TARCSAY I. (1938) *A kísérleti akaratvizsgálatok fejlődése*. Egyetemi Nyomda, Budapest
- WAPNER, S. (1987) A holistic, developmental, system-oriented environmental psychology: Some beginnings. In Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of environmental psychology*. 1433–1465. Vol. 2. Wiley, New York
- WAPNER, S. (1995) Toward integration environmental psychology in relation to other sub-fields of psychology. *Environment and Behavior*, (27) 1, 9–32.
- WAPNER, S., DEMICK, J. (1991) Some relations between developmental and environmental psychology: An organismic-developmental systems perspective. In Downs, R. M., Liben, L. S., Palermo, D. S. (eds) *Visions of aesthetics, the environment and development*. 181–213. The Pennsylvania State University
- WATSON, J. B. (1930) Mi a behaviorizmus? In Pléh Cs. (szerk.) (1983) *Pszichológiatörténeti szöveggyűjtemény II*. 9–23. Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest
- WERNER, C. M. (1987) A time and place for interpersonal relationships. *Environment and Behavior*, (19) 2, 169–180.
- WICKER, A. W. (1981) Nature and assessment of behavior settings: Recent contributions from the ecological perspective. In McReynolds, P. (ed.) *Advances in psychological assessments*. 22–61. Vol. 5. Jossey-Bass, San Francisco
- WICKER, A. W. (1987) Behavior settings reconsidered: Temporal stages, resources, internal dynamics, context. In Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of Environmental Psychology*. 613–653. Vol. 1. Wiley and Sons, New York
- WICKER, A. W. (1991) A tribute to Roger G. Barker (1903–1990). *Journal of Environmental Psychology*, 11, 287–290.
- WICKER, A. W., KING, J. C. (1988) Life cycles of behavior settings. In McGrath, J. E. (ed.) *The social psychology of time*. 182–200. Sage Publ., Beverly Hills
- WICKER, A. W., KIRMEYER, S. (1977) From church to laboratory to national park: A program of research on excess and insufficient populations in behavior settings. In Stokols, D. (ed.) *Perspectives on environment and behavior. Theory, research, and applications*. 69–97. Plenum Press, New York
- WILLEMS, E. P. (1977) Behavioral ecology. In Stokols, D. (ed.) *Perspectives on environment and behavior. Theory, research, and applications*. 39–69. Plenum Press, New York
- WIRTH, L. (1938) Az urbanizmus mint életmód. In Szelényi I. (szerk.) (1973) *Városszociológia*. 41–64. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- WOHLWILL, J. F. (1984) Psychology and the environmental disciplines. In Bornstein, M. H. (ed.) *Psychology and its allied disciplines*. 123–161. Vol. II. Erlbaum, Hillsdale
- ZEISEL, J. (1981) *Inquiry by design: Tools for environment-behavior research*. Brooks/Cole, California
- ZIMRING, C. M. (1990) Evaluation of designed environments: Methods for post-occupancy evaluations. In Bechtel, R. B., Marans, R. W., Michelson, W. (eds) *Methods in environmental and behavioral research*. 270–301. Robert E. Krieger Publ. Comp., Malabar

HISTORY OF ENVIRONMENTAL PSYCHOLOGY

DÚLL, ANDREA

The first official organization of environmental psychology, the EDRA (Environmental Design Research Association) was founded in 1968 in the USA. In 1976, Division 34 (Population and Environment) was established by the American Psychological Association (APA). In 1981, IAPS (International Association for People-Environment Studies) was grounded in Europe. Environment and Behavior, established in 1969, is one of the primary journals of the field. Population and Environment (since 1978) is the journal of Division 34. Roughly half of its articles are on environmental psychology. The Journal of Environmental Psychology, established in 1981, in Great Britain, is known for its international emphasis. Since 1973, the Annual Review of Psychology has presented volumes that summarize recent developments in environmental psychology by the leading scientists of the field (CRAIK, 1973; STOKOLS, 1978; RUSSELL, WARD, 1982; HOLAHAN, 1986; SAEGERT, WINKEL, 1990; STERN, 1992; SUNDSTROM et al., 1996). Since 1968, many universities have offered formal or informal programs on environmental psychology in the USA and in Europe (i.e., City University of New York, Clark University, Cornell University, University of California at Irvine, University of Surrey, Guilford).

The Handbook of Environmental Psychology published in 1987, edited by Daniel Stokols and Irwin Altman, is considered a milestone in the history of environmental psychology. In two volumes, on 1654 pages it offers a complete review about almost all the topics of people-environment relations by the most excellent researchers, not only from the USA, but from Great Britain, Sweden, Netherlands, Germany, France, Italy, Japan, Australia, and Latin-America.

In Hungary, volumes on environmental psychology are published contemporarily (SÉRA, 1990; DÚLL, 1995, 1996a, 1998; DÚLL, URBÁN, 1997; DÚLL, KOVÁCS, 1998; RÓKUSFALVY, 1997), and, parallel with it the interests keep growing about the topic. Environmental psychology has been taught (MA and BA) for a few years at the Eötvös Loránd University, Budapest and at the University of Debrecen. The Technical University, Budapest offers courses on environmental psychology in its Ph.D. and D. L. A. program. In this study, the development of the environmental psychology, its roots in and outside psychology and present condition of the field are reviewed.

Key words: *environmental psychology, man-environment relations*